

השעה שלפני הביקור אצל הרופא

ירושלים, 2 בנובמבר 1917

דב גביש

ירושלים, 2 בנובמבר 1917

מכל מראות האוויר של ארץ-ישראל במלחמת העולם הראשונה, המרהיב מכולם הוא מראה ירושלים בתצלום אוויר ביום הצהרת בלפור ב-2 בנובמבר 1917. יד המקרה הייתה במועד התייעוד החזותי של מראה ירושלים, ביום שבו הובטח לנו בית לאומי בארץ-ישראל על ידי הבריטים ותועד על ידי הגרמנים.

בתצלום נראה נוף עוצר נשימה של ירושלים שבתוך החומות ומחוצה להן, כל העיר בשנת 1917 כעל כף יד אחת, בתצלום בודד, במסגרת אחת. במבט מעל פסגת הר הזיתים נראית העיר משתרעת משיפוליו המערביים של ההר ועד לעמק המצלבה, ובמרכז התמונה משתרעת העיר העתיקה, מכונסת ומגובבת; בתוכה בולט – מנוכר בעיצובו – גוש המבנים של אזור המוריסטאן; מעליו מתנשא הצריח הגותי הלבן של כנסיית הגואל הגרמנית, ובקדמת התצלום משתרע 'הר הבית' במלוא הדרו. השכונות הישנות ו'החדשות' עוטרות את גבול חומת העיר בציבורי מבנים מכונסים וגם בפיזור מרחבי נדיב מצפון ומדרום ובצד המערב, לכל אורכו של רחוב יפו ההולך בראש התמונה אל מחוץ לעיר, ליפו.

התצלום מראה את מה שהצלם רצה לראות ולהראות מעמדה מקורית של מצלמה במרומים, במבט נטוי, בשעת ראות טובה ובגובה טיסה נכון. הצילום נועד יותר מכול לתעד הארה מקראית שהתערטלה לעיניהם של נהג המטוס ומפקדו שנקלעו לזירה.

איכותו של הצילום נשמרה בזכות שצולם על נגטיב עשוי זכוכית, וכמו בציור החתום ביד אמן, גם בתצלום הזה נשמרו שמם של העושים במלאכה. ברבים מהתצלומים הגרמניים שצולמו במלחמת העולם הראשונה נרשמו שמות הטייסים בצד פרטי מידע מזהים של מקורות הצילום ונתוניו. התצלום של ירושלים צולם על ידי צוות אוויר של הטייסת הגרמנית 303, שבו הבכיר מהשניים, מפקד המטוס, בתפקיד התצפיתן והצלם (observer), היה הקצין לוט' הולצהאוזן, ונהגו האווירי היה הטייס שטיינקראוס.

המידע בשולי התצלום

Abt. 303, 2.11.17, 8.45 Vorm. Jerusalem, Lt. Holzhausen – Steinkraus, H=1800m

טייסת 303, 2.11.17, 8:45 בבוקר. ירושלים, לוט' הולצהאוזן ושטיינקראוס, רום טיסה: 1,800 מ'.

להחיות את השם

טייסת 303 הפרוסית הייתה אחת משש טייסות גרמניות שפעלו בארץ ובשכנותיה לצד העות'מאנים במלחמת העולם הראשונה, חמש טייסות פרוסיות ובווארית אחת 304B. כול טייסת צויידה במצלמות מגושמות, בנות הימים ההם, ובלוחות צילום נגטיבים עשויים זכוכית. רבים מלוחות הזכוכית נסדקו, התנפצו או אבדו ואלה ששרדו מצאו את דרכם לארכיונים. תצלומים רבים הופצו בידי הטייסים עצמם כמוזכרות מזירות הקרב ומאתרים מקראיים, והם נחשפים מדי פעם הודות לצאצאים וירשיהם.

בצילום ירושלים ריתקו אותי מראה העיר, התאריך בעל המשמעות, ואריזתו המיוחדת כתעודה היסטורית חזותית עתידנית. בפעולת המצלמה הזאת אצור כוח, והודות לו נחקקו בראשי גם שמותיהם של הטייסים, שבדרך כלל קשה לייחס להם משמעות. אמנם לכול טייס ולכול לוחם יש מטען אישי בעל עניין ומורשת, אך במקרה זה, במיוחד, לא התעלמתי מהחיבור בין משימת הצילום לבין מי ששמם נרשם עליו. ומשנחשפתי באקראי לשמו של הקצין הגרמני רודולף הולצהאוזן מצאתי את עצמי מחייה את שמו הרשום בשולי התצלום.

בגנזי הארכיון הציוני המרכזי

באוסף התצלומים שבארכיון הציוני המרכזי בירושלים אצורים גם תצלומי-אוויר של ארץ-ישראל. בין התצלומים הללו שמורים תצלומים, לא רבים, שצולמו על ידי טייסים גרמנים שלחמו במלחמת-העולם הראשונה בארץ לצד העות'מאנים. לפני שנים רבות הקדשתי זמן-מה לעיון בתצלומים הללו ולהפתעתי מצאתי על גבם, של כמה מהם, את שמו של הולצהאוזן רשום בעיפרון בכתב ידו. תמהתי, האומנם הוא עצמו הפקיד תצלומים בארכיון הציוני?

חומר שנמסר לארכיון הציוני נרשם בפנקס הרכישות לפי תאריך ההפקדה. בקשתי לאתר ברישומי הארכיון מי הפקיד בו את התצלומים והאם השם הולצהאוזן מופיע בקטלוג הספרייה. להפתעתי נמצא שהיו לו שתיים או שלוש הפקדות בארכיון, הראשונה ב-26 במרץ 1957, והשנייה בפברואר 1959. בהפקדה הראשונה העביר הולצהאוזן לאלכס ביין, מנהל הארכיון הציוני, שני תצלומי-אוויר של יפו שצולמו בשנת 1918. התצלומים הועברו באמצעות הנציגות הישראלית שפעלה אז בקלן במעמד של משלחת כלכלית, טרם שכוננו יחסים דיפלומטיים מלאים עם גרמניה. ההפקדה נרשמה בארכיון ב-13 באוגוסט 1957. כתמורה צנועה ביקש השולח תצלומי-אוויר של מצודת המונפורט, שאוישה על-ידי אבירי המסדר הטוטוני הגרמני. בימי פעילותו האווירית בארץ, במלחמת העולם הראשונה, לא ידע הולצהאוזן על קיומה של המצודה ולא צילמה.

MISSION D'ISRAEL		מסלחת ישראל	
קלן, ט"ז באדר ב' חס"ז 19 במרץ 1957		תאריך הכניסה: 26.3.57 מסלחת ד"ר אלכסנדר ביין, קלן	
1223		№ 7110	
לכבוד ד"ר אלכסנדר ביין, ת.ד. 92, ירושלים.		בענין: א"כ"ל רמ"ט מסלחת ד"ר אלכסנדר ביין, קלן	
ד"ר ביין היקר,		מסלחת ד"ר אלכסנדר ביין, קלן	
ר"פ בא למצא סכתבו מל סר ורדולף הולצהאוזן מ-10 לח.ז., המופבר אליך באמצעותנו בהתאם לבקשתו.		מסלחת ד"ר אלכסנדר ביין, קלן	
בברכה רבה,		מסלחת ד"ר אלכסנדר ביין, קלן	
חיים גומא		מסלחת ד"ר אלכסנדר ביין, קלן	
מדרר הקונסולרי.		מסלחת ד"ר אלכסנדר ביין, קלן	
חב/מפ לוטה		מסלחת ד"ר אלכסנדר ביין, קלן	

דין ביין	✓
דין קלוזנר	✓
דין ברן	✓
דין אלכסנדר	✓
דין שילוב	✓
דין ווקרס	✓
דין אפשטיין	✓
גב שנייד	✓
גב זייטל	✓
יום כחן	✓
דין קרמר	✓
יתומים	✓
סבתים	✓
אבותם	✓
מטבול	✓
להחזיר למסלחת:	603
ד) נכנה ביום:	29.7.57
ה) תאריך התגובה:	3.8.57
ו) לחיק:	326

חיים גומא לאלכסנדר ביין, קלן 19.3.1957 (הארכיון הציוני)

הפתיון של הולצהאוזן עבד. ההפקדה השנייה הייתה כפולה, ונרשמה ביום 24 בפברואר 1959. 15 תצלומי-אוויר הופקדו בארכיון והופקדה טיוטת מאמר. בין התצלומים היו של ירושלים, רמלה, באר-שבע, בית לחם, קיסריה, יפו ומקומות אחרים, וכן חיבור רב-היקף, שנראה כטייטה, ובארכיון ניתן לו תאריך משוער של 1958, כשנה לפני שיגורו לארץ.

החיבור ההיסטורי נכתב על ידי רודולף הרמן יוהנס הולצהאוזן, שהיה פעיל בזירה שלנו במלחמה ונקרא: Die deutschen Truppen im Gebiet der heutigen Staaten Israel, Jordanien und Syrien während des ersten Weltkrieges, היינו: "הגייסות הגרמניות במלחמת-העולם הראשונה באזור המדינות הנוכחיות ישראל, ירדן וסוריה". החיבור מחזיק 42 עמודי מכונת כתיבה, מחולק לתשעה פרקים, ומתאר את פרשת המעורבות של חיל-האוויר הגרמני בסיני ובארץ-ישראל מאז 1915 ועד לאוקטובר 1918, שבו הובסו הטורקים ותמה המלחמה.

פניתי לטייס, מראשוני טייסת הפלמ"ח, העיתונאי והיסטוריון התעופה אלי אייל [פיינגרש] (1923-2009), יליד גרמניה, דובר גרמנית ומראשוני הטייסים במלחמת העצמאות. אלי היה להוט לעסוק בהיסטוריה הצבאית של התעופה בארץ. בעקבות ספרו של פליקס א' טיילהבר על הטייסים היהודים בחיל-האוויר הגרמני במלחמת-העולם הראשונה, אלי פרסם מאמר בבטאון חיל-האוויר בשנת 1969, ולפנייתי שש לתמצת את מאמרו של הולצהאוזן בעברית. בעיון ראשון ניתן היה לחוש שהולצהאוזן מצוי בחומר והכיר את הארץ. הוא היה בעל כושר ביטוי ורשמי נסמכו על מראה עיניים, זיכרון, מפות מקוריות וספרות. למרבה ההפתעה, על סיבת ההפקדה נרשם: **ארכיון רתנא**. ההפקדה השנייה בארכיון הציוני, בפברואר 1959, נעשתה ללא תיווכה של המשלחת בקלן, ולפיכך בקשתי לראות את תיק המכתבים של הארכיון מאותו החודש.¹ כאן, ליד שמו נרשם גם תוארו Botschafter a.D., היינו, שגריר בדימוס. כך מצאתי, וגם רשמתי לפני את כתובתו הפרטית במינכן.

השעה שלפני הביקור אצל הרופא

תצלומי האוויר של ארץ-ישראל, שצולמו על ידי טייסות גרמניות במלחמת-העולם הראשונה ושרדו את מסע הנסיגה, כונסו בגרמניה בשני אוספים מרכזיים. תצלומי הטייסות הפרוסיות הגיעו לארכיון הממלכתי הצבאי בפוטסדם ותצלומי הטייסת הבווארית נאספו אל ארכיון מלחמת-העולם הראשונה במינכן. מאות מהתצלומים נותרו גם בידי פרטיות כמזכרות מלחמה. התצלומים שנאספו למינכן ולפוטסדם הועתקו בחלקם על ידי ד"ר אברהם יעקב בראוור והגיעו ב-1926 לבית הספרים הלאומי בירושלים.² ד"ר אלכס ביין, בתשובתו להולצהאוזן ב-17 ביוני 1958, סיפר שהכיר את האוסף בשנים 1927-1933, בהן עבד כארכיונאי בפוטסדם לפני עלותו ארצה. ביין שער שהאוסף עצמו כנראה אבד במלחמת-העולם השנייה ולא ברור כיצד, האם בהפצת פוטסדם על-ידי בנות הברית בחודש אפריל 1945, או שהוברח אל מחוץ לגרמניה, אולי לברית המועצות. מאז אמנם הושבו מסמכים מרוסיה לגרמניה, אך לא אלה שהיו רצויים לנו.

ב-1980 עמדתי להקדיש זמן לנבירה בארכיון הבווארי במינכן, ולעיון באוספים הנוגעים לשירותם של הבווארים בארץ-ישראל במלחמת-העולם הראשונה. כדי לאתר את הכותב במינכן או את שאיריו, פניתי שנית לאלי אייל, הטייס-ההיסטוריון, וביקשתי לכתוב בגרמנית, בשם שנינו, מכתב

1 אצ"מ [ארכיון ציוני מרכזי], L33/144-145

2 דב גביש, 'תצלומי-אוויר של מעופפי מלחמת-העולם הראשונה בארץ', **קתדרה** 7 (ניסן תשל"ח), עמ' 118-150, על בראוור ראו בעמ' 146.

גישוש זהיר למינכן לפי הכתובת הפרטית שהעתקתי בארכיון הציוני. ביקשתי להודיע על מועד ביקורי, סיבת הביקור ומקום שהותי בארכיון. התעקשתי שהמכתב יהיה דווקא בגרמנית עם הדקויות הדרושות.

בשבתי בארכיון במינכן סקרתי אלפי תצלומי-אוויר של ארץ-ישראל שהיו ברשותם, ומסמכים רבים הנוגעים לטייסת הבווארית B304,³ שפעלה בארץ בשנים 1917-1918. ב-16 ביוני 1980 קיבלתי אל הארכיון מכתב תשובה. כותבת המכתב הייתה מריה הולצהאוזן אלמנת האוויראי הגרמני ששרת בארץ בטייסת הפרוסית 303. במכתבה סיפרה שאישה מת בשנת 1963 ועם מותו העבירה את מסמכיו אל Institut für Zeitgeschichte, הארכיון המערב-גרמני המרכזי בקובלנץ. היא משערת, כך כתבה, שאולי בבית בנה, בזלצבורג, נותר אלבום אחד והיא תבדוק זאת בביקורה הקרוב שם; גם זכור לה שמשהו לא הועבר לארכיון מפני שאותר מאוחר, ולא פרשה במה מדובר. הבנתי בין השיטין, חשבתי שהבנתי, שהיא זהירה מאד, אולי לא ששה לחשוף פרטים משפחתיים כמוסים.

עם קבלת המכתב בארכיון טלפנתי אליה. היא שבה וטענה שאין ברשותה חומר להראותו לי. הפצתי בה שלא לשמוט את ההזדמנות שנקרתה לי. לאחר היסוס-מה הזמנתי אל ביתה לתה, ב-Franz Josefstrasse 33, בית דירות, קומה שלישית, באותו יום לפנות ערב, לשעה "שלפני ביקורה אצל הרופא".

התקבלתי בנימוס רגוע בדירה אפלולית וצנועה. במבוכה קלה ובמתינות רבה נפתחה שיחת-תה לבית מלאת ענן וחום אישי, שיחה שהיה בה גם גילוי-לב וגם כיסוי טפח, על נושאי העבר ועל הפוליטיקה של ההווה, בגרמניה ובישראל, אז בקיץ 1980. היא הייתה מעורה בכול.

השיחה נפתחה בהיסוס והתבקשתי בנועם להסביר את סיבת התעניינותי בבעלה. סיפרתי על הכרותי עם שמו שנרשם בשולי התצלומים, על התכתבותו עם ד"ר ביין בארכיון הציוני ומאמרו, שניכר בו שנכתב על יסוד היכרות, מסמכים ומפות. נעניתי בהצטדקות שלא נותרו ברשותה מסמכים, מפות או תמונות מימי שירותו של בעלה. אמנם חשבתי שהם עברו תקופה שבה נאסר עליהם לשמור מסמכים רשמיים. היא חשה כנראה בספקנותי, והסבירה שבמשפחה לא נשמרו מסמכים רבים, כי בחייהם נדדו ממקום למקום כעובדי משרד החוץ המערב-גרמני. והרי גם אני מודע, כך העירה, שבכל תזווה נזרק חומר רב. כמו-כן, ב-1963 במות בעלה, עובד מדינה לשעבר, היה עליה לקרוא לאנשי משרד החוץ לברור מתוך המסמכים שברשותה ולקחת חומר שנגע בתפקידיו הרשמיים, לרבות שירותו בארץ-ישראל במלחמת-העולם הראשונה. הכול הועבר לארכיון המדינה המרכזי שהיה אז בקובלנץ. היא לא ידעה, אולי לא התעניינה במה שהועבר לארכיון, אבל ידעה שאנשי משרד החוץ של גרמניה לא שמו את ידם על מה שנשמר בביתם השני שמעבר לגבול באוסטריה, בזלצבורג.

לאחר שמיציתי את סקרנותה על סיבת בואי והענין שגיליתי בבעלה המנוח, ובעיקר לאחר ששיבחתי את מאמרו, התפוגגה המבוכה ונפתח הלב. בעיניים כחולות ובורקות, גוללה בפני, הגבי מריה הולצהאוזן, סיפור-חיים בסימני דרך זהירים, שכלל לא הייתי מוכן להם ואינם בתחומי.

3 B לציון שהיא בווארית ולא פרוסית.

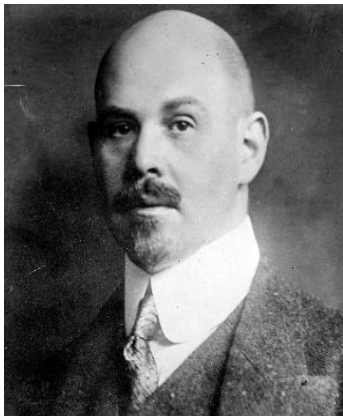
בהמשך הזמן למדתי שניתן להוסיף עליהם מידע ממקורות שנקרו לי בשנים הבאות, בהתוודעות מאוחרת לבני משפחתה, בעיקר לשני בניה הנס (Johannes) הבכור ווולטר הצעיר, בעיקר עם וולטר.

מריה לבית אנדריאה (Andreae) הולצהאוזן, ילידת 1902 בברלין, הייתה בגיל 78 בעת ביקורי (ב-1980). על הקורות את הולצהאוזן בארץ-ישראל בימי מלחמת-העולם הראשונה ידעה אך מעט, שכן הם נישאו בשנת 1926. אולם בעלה נטע בה את רשמיו העזים מירושלים ומהארץ ולא הסתיר את אהדתו למפעל היישובי שראה כאן, בדומה לאהדה שנטו אז אנשי הצבא הגרמני ליישוב היהודי. מריה, כך אמרה, לא ידעה שבעלה כתב חיבור על שירותו בארץ ולא הכירה את התצלומים שהעניק לארכיון הציוני; ממילא לא ידעה דבר על התצלום הנושא תאריך כה דרמטי של 2 בנובמבר 1917, והצילום לא היה ברשותי להראותו לה. למרבה המבוכה הגעתי אליה בידיים ריקות, שכן הצילום שהועדתי להם נותר במלון ואילו אני נחפזתי אליה לפגישה מעבודתי בארכיון בשעה שקבעה, לפני ביקורה אצל הרופא.

אינקוגניטו בירושלים

להפתעתי, מריה הכירה את ירושלים. שנתיים קודם לביקורי הייתה בארץ "אינקוגניטו", כך אמרה, מבלי להסביר את הסיבה להסתרת ייחוסה המשפחתי ומהעמיתים שהיו לה בעיר, אנשי משרד החוץ. היא סיפרה שבהשפעתו של בעלה המנוח יצאה עם כלתה לבקר בארץ באוקטובר 1978, ובמשך כשבועיים שהו השתיים אך ורק בירושלים ונהנו עד מאד. אמנם הן חשו בקרירות מסוימת אבל הייחס כלפיהן היה הוגן. בעת הכנותיה לביקור חשה מריה מאד לא בנוח מפני שהתבקשה להוציא ויזה, כפי שנדרש באותם ימים מגרמנים בני גילה שביקשו לבקר בארץ. היא קיבלה את הדרישה בהבנה.

בשקט ובנחת ניווטה מריה את השיחה להפתעה הבאה, כשסיפרה שלתחושת אי-הנעימות והצנעת ייחוסה הייתה גם סיבה אחרת, רגשית ועמוקה. למריה היה "כרטיס ביקור" נוסף, היא הייתה ממוצא יהודי. ועוד הפתעה זומנה לי, הגדולה מכול, מריה הייתה נכדתם של אמיל ומתילדה רתנאו, בתה של אדית, ואחייניתו של ואלתר רתנאו (Walther Rathenau).

ואלתר רתנאו

מריה הולצהאוזן, 1926

ואלתר, אריך ואחותם אדית היו בני מתילדה ואמיל רתנאו התעשיין השאפתן היהודי, ש"חישמלי" את גרמניה בהקימו ב-1883 את מפעל AEG, חברת החשמל הגרמנית Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft. לזכותה של אמה, סיפרה מריה, שגילתה ענין רב בדתות המזרח, אבל הוסיפה בפתיחות שהייתה לאימה עמדה יהירה, ששררה במשפחות היהודיות מהמעמד הבורגני בחברה הגרמנית. רוח כזאת שררה גם בבית רתנאו, רוח של שנהא עצמית וסלידה כלפי ה"אוסטיוודן", אלה בני-הדודים הדלים, יהודי מזרח-אירופה נטולי תרבות ודוברי אידיש.

גורלם של בני רתנאו היה בלתי צפוי ומהדהד. הבת אדית נישאה לפריץ אנדריאה הפרוטנסטנטי, בן למשפחת בנקאים מפרנקפורט וברלין והתנצרה ב-1911. אריך, הבן, נפטר בצעירותו בעת טיול עם אביו במצרים, והבן ד"ר ואלתר רתנאו היה לאיש רוח משכיל, תובעני, תעשיין, מדינאי ואנטי ציוני שהשלים עם היותו יהודי. ואלתר היה נץ מדיני-גרמני, שר הכלכלה והחימוש שהכין את גרמניה למלחמה. בעקבות התבוסה במלחמת-העולם הראשונה שינה ואלתר את השקפתו הימנית, וקידם את משטר הרפובליקה, ב-1921 היה לשר השיקום ובאחריתו היה לשר החוץ הגרמני. הוא עשה כול שביכולתו לשקם את מעמדה של גרמניה על ידי שיפור יחסיה עם צרפת במערב ועם הבולשביקים במזרח. גרמניה הייתה המדינה הראשונה שהכירה במשטר הסובייטי. ואלתר נשא באחריות לתשלום הפיצויים שהושתו על גרמניה בהסכמי השלום, ובעקבות מסע ההסתה של ארגוני הימין הקיצוניים נרצח ב-24 ביוני 1922 בברלין, ארבעה חודשים לאחר מינויו.

חיל טאוטוניה

לאחר פגישתי הראשונה עם הגברת הולצהאוזן במינכן יצאתי לכמה ספריות ונסחפתי אל פרטי מידע הרחוקים מאוד מתצלום-האוויר של ירושלים. בספריה של האוניברסיטה הצבאית שבפרברי מינכן איתרתי שני מאמרים של הולצהאוזן על אודות הפעילות הצבאית האווירית ועל יחידת המיפוי הגרמנית שפעלה בארץ-ישראל במלחמת-העולם הראשונה. בספריות אחרות מצאתי מאמרים שפרסם הולצהאוזן בשנות השלושים למאה הקודמת, והערכת התחזקה שיש לפני מקור מידע תיעודי, חיוני ואמין.

לא רבים עסקו בהיסטוריה הצבאית של התעופה בארץ-ישראל בתקופת המלחמה, אבל עוררתי את הענין המחקרי בהולצהאוזן בשניים, בד"ר דיטר גרושל (Dieter Gröschel) היסטוריון התעופה של חיל-האוויר הגרמני במלחמת-העולם הראשונה, שהיגר מגרמניה לארצות הברית ב-1963, והיה פרופ' לרפואה באוניברסיטת וירג'יניה. כן נעזרתי בד"ר נורברט שוואקה, קצין רפואה בצה"ל ורופא בבית החולים האיטלקי בנצרת. ד"ר שוואקה התמסר לתחזוקת בית הקברות לחללי הגרמנים במלחמת-העולם הראשונה בארץ, ושיקום הקשר בין משפחות החללים לקברים הנשכחים בחצר בית החולים, לרבות עם משפחתו של חלל יהודי שנקבר במקום.⁴ בשנים בהן התחקינו אחר הולצהאוזן בנינו את רשימת פרסומיו הרבים, שניים מהם תורגמו לטורקית, למדנו שכמה ממאמריו ראו אור יותר מפעם אחת והיו מאמרים שערך לעמיתו בטייסת, הנס זיידל, והוסיף בהם

Norbert Schake, *Deutsche Soldatengräber in Israel*, Aschendorff, 2008; Dov Gavish, 'German Airmen Buried in Israel: The World War 1 Military Cemetery in Nazareth', *Over the Front* 16 (2), 2001, pp.165-167.

משלו. הודות לחיבורים הללו גבר העניין באיש, השלמנו פרטים בתולדות חייו, וגם נחשפנו למידע סמוי שנבע מזהירות יתר של בני משפחתו.

רודולף הולצהאוזן, רוֹדִי, כפי שפונה בפי מקורביו, נולד ב-1889 באלריך (Ellrich), עיירה במדינת תורינגייה בחבל הרי הרץ (Harz), בקרבת עיר המחוז נורדהאוזן (Nordhausen). היו לו אח בשם הנס ואחות בשם לוֹרֶה (Lore). האב, בעל מזקקה, נפטר בצעירותם ובידי אימם נותרו אמצעים לדאוג לחינוכם ולימודיהם. רודולף השלים לימודי משפטים ומדעי המדינה באוניברסיטות מרבורג והאלֶה (Halle) ב-1911, וקורס קיץ באוקספורד, אנגליה, ומאז היה חבר ב"חיל טאוטוניה", קהילת סטודנטים אחוות בוגרי אוניברסיטת מרבורג. גם לורה, שלמדה באנגליה, התמחתה בלימודי אנגלית באוניברסיטת האֶלֶה. ב-1927 היא הקימה בהאלֶה מכון לחילופי תרבות בין גרמניה לאנגליה, וב-1928 השלימה עבודת דוקטור. רודולף שרת במערכת המשפט הפרוסית כעובד מדינה מ-1912, ב-1913 התנדב ליחידת מילואים והיה לקצין, כי כעובד מדינה לא היה יכול להיות איש צבא סדיר, אבל היה לקצין. בפרוץ המלחמה, בשנת 1914, התייצב בהלברשטדט והוצב בגדוד פרשים של הארמיה הראשונה שלחמה בבליגיה ובצפון צרפת.

באוקטובר נפל אחיו, הנס, בעת סיור בקרבת העיר ליל בצרפת, ובבוא היום, ב-1927, ניתן שמו של הנס לבנם הבכור של מריה ורודולף. בשנת 1915 היה הולצהאוזן לשליש ביחידת המילואים בחזית ופיקד על יחידת קומנדו של פרשים בחבל שמפאן. משמאס במלחמה הקרקעית התנדב, רודולף, לאוויריה הגרמנית ב-6 בינואר 1916. השירות האווירי החלוצי היה כרוך בסיכון גבוה. בתשעת החודשים של שנת 1916, כתב הולצהאוזן באחד ממאמריו, היו לטייסים כ-150 אבדות מאש נגד מטוסים. לכן היה השירות התנדבותי בתנאים משופרים. בינואר 1916 הצטרף לטייסת גרמנית, שפעלה בסביבת ליון ובה קיבל את הכשרתו הראשונה כאיש צוות אוויר. בגמר ההכשרה הוצב לטייסת מס' 17 כקצין תצפית-אוויר (Observer), וב-24 ביולי נפצע בקרבות ורדן.

**הולצהאוזן (עם המשקפת) כצופה אווירי בטייסת 17
חבל שמפאן, צרפת, 1916**

באותם ימים, קצין התצפית היה מפקד המטוס והטייס היה נהגו האווירי. כמפקד, קצין צילום וכצופה-אוויר עוטר הולצהאוזן בצלב הברזל מדרגה ראשונה ב-2 בדצמבר 1916, והועלה לדרגת לוטננט. בינואר 1917 היה למדריך בשדה התעופה הגרמני מס' 3 בצרפת. באפריל הועבר הולצהאוזן

לשרת במטה הטייסת של הארמייה השלישית הגרמנית ובאוגוסט 1917 הוצב לטייסת 303 הפרוסית, שאך הוקמה ונועדה לזירת הלחימה במסופוטמיה.

טייסת 303 הייתה הראשונה מארבע הטייסות הגרמניות ששוגרו לתמוך בכוח המשימה הטורקי "אילדרים" [מכת ברק], שנועד לשחרר את בגדד העות'מאנית שנפלה בידי הבריטים. אולם בגלל המצב הצבאי בדרום ארץ-ישראל, בה פעלה רק טייסת גרמנית אחת, טייסת 300 שהגיעה לחזית סיני בגלל הסיוע הראשון, הופנה המאמץ העיקרי של כוח המשימה הגרמני לחזית ארץ-ישראל בפיקודו של גנרל פון פלקנהייין.

הטייסות הגרמניות של הטורקים

ארבעת הטייסות, שלוש פרוסיות ואחת בווארית, 80 טייסים, מהם 75 קצינים, יצאו לדרך מגרמניה בגל השני של הסיוע האווירי הגרמני לטורקים בזירת ארץ-ישראל. הם יצאו למסע ברכבות עם כ-800 טכנאים ובעלי תפקידים אחרים, 40 מטוסי סיור, 16 מטוסי קרב וחלפים. המסע נמשך כחודשיים וחצי, ספגו חבלה בתחנת הרכבת היידר פאשה באיסטנבול, איבדו ציוד ואווירונים, חמש פעמים נאלצו לפרוק את מטענן ולהעמיסו מחדש בהרי הטארוס והאמנוס, קרונוט נשדדו בדרך וקרונוט הועלו באש בדמשק.

רכבת המטוסים בהכנה למעבר במנהרות הרי הטארוס

בהגיען לארץ, בחודש אוקטובר 1917, טייסות "אילדרים" נחתו בתחנות הרכבת שבחבל לכיש, כשבועיים לפני כיבושה של באר-שבע ב-31 באוקטובר. טייסת 303, בה שרת הולצהאוזן, פרסה את ציודה בשדות כפר א-תינה [התאנה], בצומת מסילת-ברזל חיונית שהולכה מתחנת הצומת בנחל שורק. מדרום לכפר התפצלה מסילת הברזל לשתי שלוחות שירדו דרומה, לבאר-שבע ולדיר-סנייד ועזה. היום מזוהה אתר הכפר כ-1,500 מ' מצפון-מערב לקיבוץ כפר מנחם, על הדרך מבית-שמש

למסמייה וקסטינה. שדה הטייסת היה למבצעי בסוף אוקטובר והולצהאוזן הספיק לסייע לטורקים מהאוויר בשולי הקרבות על באר-שבע, בקרב השלישי על עזה ובקרב על תל שריע.

א-תינה, צומת מסילות ברזל ותפרוסת מתקני טייסת 303

רבים מהלוחמים הגרמנים היו משכילים הלהוטים לנצל את נוכחותם בארץ הקודש כדי לערוך היכרות עם נופי המקרא. ב-2 בנובמבר, במקום להצטרף לחימה, עלו הולצהאוזן ונהגו האווירי שטיינקראוס למעוף צלייני, לצפות מהאוויר על ירושלים, בית לחם וחברון. כך הם צילמו את התצלום המיוחד של ירושלים, המוצג לעיל כעילה למחקר ובעקבותיו יצאתי למסע, בתאריך כה משמעותי לנו.

בית לחם בטיסת 2.11.1917 (מאלבמו של הולצהאוזן)

קציני טייסת 303

יושבים משמאל לימין: רודולף הולצהאוזן, הנרי שומבורג מפקד הטייסת והרמן קורבל הרופא. בשורת העומדים הוזכרו בטקסט: הראשון מימין: הנס יואכים זיידל, ושני משמאל: שטיינקראוס.

עם ההבקעה של המערך הטורקי מצפון לבאר-שבע וכיבוש עזה ב-7 בנובמבר, שדה 303 ושדות התעופה הגרמניים האחרים היו צפויים לכיבוש בריטי. ⁵ ב-9 בנובמבר הופצץ שדה א-תינה ומידע מבוהל בדבר קרבנם של פרשים העולים על שדות התעופה גרם לגרמנים להחרים משאיות ועגלות ממושבות הגרמנים בארץ, כדי לפנותם ולסגת עם ציודם צפונה. ציוד גרמני רב הועלה באש. מפקד החזית, קרס פון קרסנשטיין, התלונן בספרו שבמקום לתקוף את האנגלים או לחפות על הנסוגים, הטייסים הגרמנים נטשו ללא פקודתו. ⁶ פון קרסנשטיין הוחלף בפון פאלקנהייין, שהיה לאחראי על היערכות הכוחות מחדש לאחר כיבוש באר-שבע ועזה. שתי הטייסות הפרוסיות 301 ו-303, שנסוגו לכיוון ירושלים, המשיכו לנוע דרך גב ההר צפונה לאתר מתאים במישור שהשתרע מצפון לגינין. ⁷

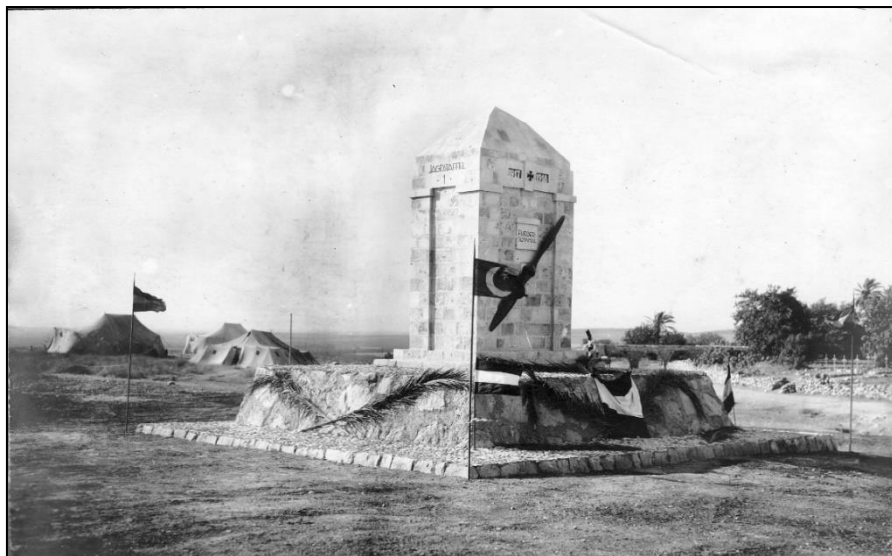
הולצהאוזן ושטיינקראוס ממריאים משדה א-תינה, 1917

-
- 5 דב-גביש, 'שדות התעופה באזור לכיש 1917-1918', **קרבנות מישור החוף ושפלת יהודה במלחמת העולם הראשונה**, ממע"ר 2009, עמ' 60-80.
- 6 קרס פון קרסנשטיין, **עם הטורקים אל תעלת סואץ**, (ברלין 1938), מערכות ומשרד הביטחון, 2002, עמ' 262-264.
- 7 דב גביש, 'שדות-התעופה והנחיתה בשומרון במלחמת העולם הראשונה', **שומרון ובנימין ג' (תשנ"ג)**, עמ' 309-322.

הולצהאוזן מלא תפקידים מגוונים בטייסת, בקרבות אוויר, בסיוע לכוחות הקרקע, במודיעין, בצילום ובתפקידי שלישות. בחודשי החורף הגשום היה מישור ההמראה בג'נין בוצי, תחזוקת המטוסים נפגעה והפעילות בו פחתה. הכוח הגרמני האווירי נחלש וגם הסיוע של טייסת תקיפה גרמנית חדשה היה ללא הועיל. במסגרת רענון הכוח, מפקד החזית מרשל לימן פון זנדרס בא במרץ 1918 במקום פון פאלקנהייין ומפקד האוויריה הגרמנית בארץ הוחלף גם הוא. ב-14 במאי 1918 הוצב הולצהאוזן במפקדת "אילדרים" בנצרת כקצין מודיעין, הועלה לדרגת אוברלויטננט (סגן) ב-20 ביוני וסיים לכאורה את חלקו הפעיל בלוחמת אוויר. באוגוסט קיבל הולצהאוזן תעודת הערכה מיוחדת ממפקדת האוויריה, בתקווה שבתום שירותו במודיעין ישוב לטוס. אלא שבמעבר מג'נין לנצרת קיבל הולצהאוזן חופשה, גם חופשת מולדת, ולארץ לא שב.

הולצהאוזן מעוטר בצלב הברזל (מימין) והאופטמן הנרי שומבורג מפקד טייסת 303 בג'נין

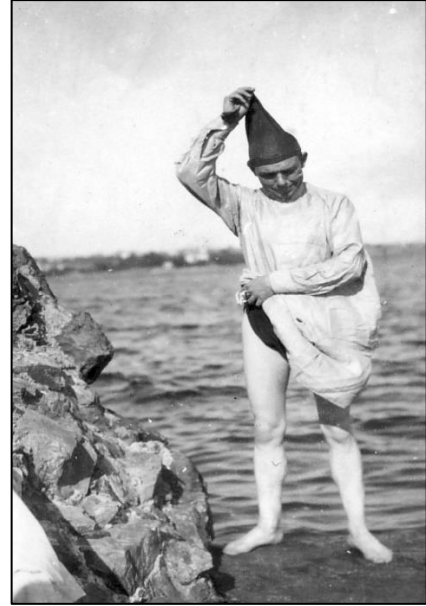
אנדרטה לחללי הטייסות הגרמניות 301 ו-303 בג'נין, 7 ביולי 1918

בין דקלים בג'נין
(הולצהאוזן עם הסרט הלבן בכובעו)

טכס אשכבה בבית הקברות לטייסים גרמנים בנצרת
בנוכחות מרשל לימן פון זנדרס (אוסף הולצהאוזן, ברלין)

הולצהאוזן בנופש (עם מצלמה)

בבית הבראה על הכרמל Genesugsheim Karmel

חופשת המולדת של הולצהאוזן נקטעה. זמן קצר לאחר הגיעו לגרמניה נקרא בספטמבר לשוב בדחיפות לרגל "מתקפת מגידו" של אלנבי. מסעו מגרמניה לאיסטנבול דרך מדינות הבלקן התנהל בדרכים עקלקלות. מדינות הבלקן כבר הלכו והשתחררו, הרכבות לאיסטנבול שבתו, הוא איבד את ציודו, ניצל מטביעה והגיע לאיסטנבול ברכבת פחם מזדמנת. בהרי הטאורוס, באנטוליה, הולצהאוזן פגש את חבריו הנסוגים מארץ-ישראל. רבים נסוגו מאיסטנבול בספינה דרך מלטה וגיברלטר, ואילו הוא יצא לגרמניה בנובמבר דרך היס-השחור ואודסה.

על שירותו בחזית עוטר בצלב מדינות האנזה, בכוכב גליפולי ובמדלית-כסף עות'מאנית על השירות המצויין (Liyakat Madalyas).

ידיעת הארץ

הנוכחות בארץ-ישראל הפעימה את הולצהאוזן והפתיעה. מלכתחילה נראה לצוותי האוויר שהזירה נוחה יותר מזאת שחוו באירופה. השטח אינו מיוער, היישובים מועטים, חיילי האויב מאיישים קווי הגנה רדודים ודלילים, ופרשיו חשופים. הטייסים הבריטיים טרם התמודדו עם טייסים גרמנים מנוסים ומצויידים באווירונים מתקדמים וכול טייסת צוידה במצלמות מוטסות לצילום נקודתי של אתרים ומרחבים שתרמו לתחושת הביטחון. אך היתרון הגרמני טרם עמד במבחן. העדר מפות להתמצאות לא הפריע לטייסים בזירה המוגבלת והם עדיין לא טעמו את מכשול קווי ההספקה והתחזוקה הארוכים והמעורערים שלהם.

וולטר, בנו של הולצהאוזן, כתב לי, לימים, שאביו חש בראשונותו כצלם-אוויר בארץ-ישראל, גם ניסה להסביר לעמיתיו מושגים לא מוכרים כמו "ואדי" או "תל". שנים רבות לאחר מכן, בטורקיה, ערב פרישתו לגמלאות משירות בארגון המזון והחקלאות של האו"ם, וולטר טרח להגיע לסוריה אל התל המפורסם של חלב, שהכירו מצילום ממלחמת-העולם הראשונה, כדי לראות בעינו וללמוד מהו "תל".

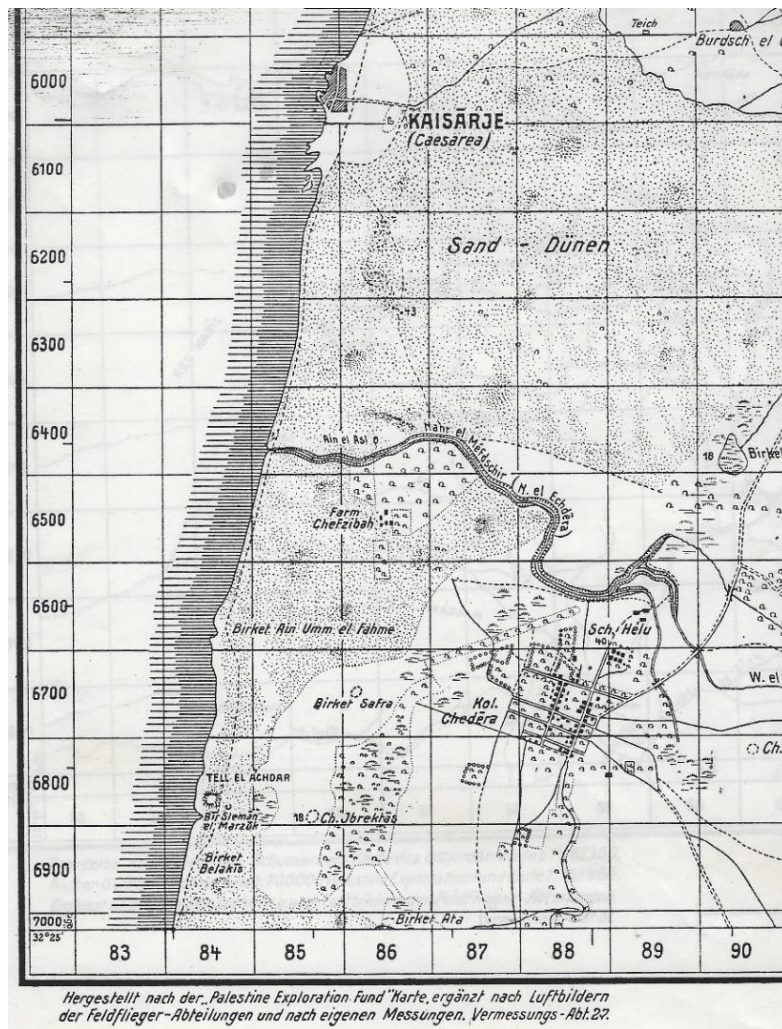
הטייסים הגרמנים היו משכילים. הם באו לארצות המקרא מצויידים בתנ"ך, במדריך 'בדקר' (Bädeker) ובידע היסטורי ומקראי על אירועים שהתרחשו בעבר. לאחר נסיגת הטייסות מחבל לכיש והפריסה במישורי גינין הפונים אל עמק-יזרעאל הוטלה על טייסת 303 האחריות על גזרת הארמיה השביעית הטורקית, בין משורר החוף לים-המלח. כחודש לאחר נחיתתו בארץ, בנובמבר 1917, ביקש הולצהאוזן לשגר אליו מגרמניה ספרות מתאימה, את ספרו של יוסף בן מתתיהו **קדמוניות היהודים**. הוא יזם טיסה לאורך חוף הארץ וצילם את שרידיה של קיסריה עיר הנמל הקדומה והגדולה ביותר בארץ.

קיסריה, 3 בדצמבר 1917

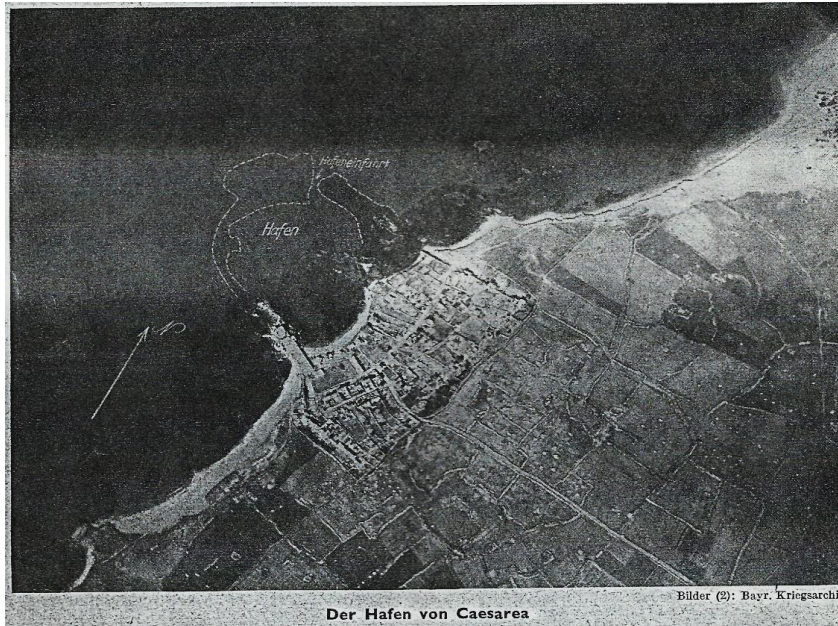
הפרטים הכתובים בראש הצילום (הפוך):
טייסת 303, הצלם: הולצהאוזן, הטייס: מטצקי, גובה טיסה: 2,000 מ'

תצפיותיו, בדצמבר 1917, שכנעו את חבריו לטייסת לצלם ישובים ואתרים עתיקים, לאו דווקא למטרות הצבא, ולכן הצטער לימים על שלא ידע על קיומה של מצודת המונפורט של האבירים הטוטוניים. בינואר 1918 יזם עמיתו, הצופה האווירי הנס-יואכים זיידל, "עלייה לרגל לארץ התפוזים" כלשונו, לחדרה. אורחה בת 9 גמלים יצאה מגינין לחדרה לרכישת תפוזים, לכאורה לשיפור בריאותם של אנשי הטייסת. האורחה התנהלה עם גמליה ומתורגמן, עלתה הרים, זכתה להכנסת אורחים בכפר הערבי קאפין, שמצפון-מזרח לבקעה אלעריביה, כשלה בביצות ולפני חצות הגיעה לחדרה. עם שחר הפקיד זיידל את מלוויו הערבים והטורקים על קטיף ואיסוף התפוזים, והתפנה לרכוב לקיסריה עם המתורגמן, אולי בהמלצתו של הולצהאוזן ומפת P.E.F. הבריטית המתורגמת לגרמנית.⁸

Hans-Joachim Seidel, 'An Orange Caravan to Hadera', in 'An Observer on the Front in Palestine', *Over the Front* 29 (2), 2014, pp. 155-158.

הולצהאוון היה גאה מאד בצילום שרידיה של קיסריה. אבל רק כאשר נאלץ לשבת ב-1935 בארכיון הבווארי במינכן ולשקוע בכתיבת מאמרים, נפקחו עיניו. הוא עיין בתצלומי הטייסת הבווארית 304 שנחתה בארץ באותו חיל-משלוח שבו נחת גם הוא, ובצילומיה ראה מבעד למי הים הצלולים בקיסריה את תשתית נמלה ההירודיאני. במאמר שכתב ב-1935 על תרומת תצלומי-האוויר למחקר הארכאולוגי, הציג את הפיענוח שלו לתוואי נמלה העתיק השקוע במים.⁹ באגודה למחקר תת-ימי בישראל, שהייתה למרכז ללימודי-ים באוניברסיטת חיפה, למדו על ממצאיו ב-1960 ונפתחה להם הדלת למחקר התת-ימי בחופה של קיסריה.¹⁰

תוואי הנמל ההירודיאני של קיסריה
(מקור: מאמרו של הולצהאוון ב-1935)

בלתי נסבל

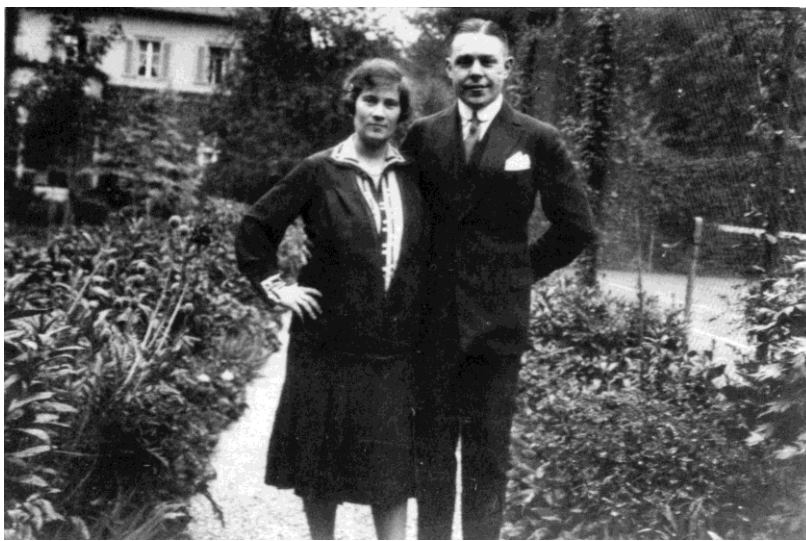
לאחר המלחמה, בשובו לגרמניה, המשיך הולצהאוון, בין נובמבר 1918 למאי 1919, למלא תפקיד של קצין מודיעין. הוא השתלב במטה התוויית קו-הגבול הגרמני-פולני ולאחר זמן-מה פנה לחיים אזרחיים. ב-1920 הצטרף לשירות החוץ בזכות השכלתו שנרכשה לפני המלחמה. הוא שרת בווינה, בהאג ובברלין, שם הכיר את כלתו הצעירה מריה אנדריאה במחלקת הטקס של משרד החוץ. רודולף ומריה, צעירה ממנו ב-13 שנים, נישאו בברכתו האישית של הינדנבורג. מריה הייתה אז בת למשפחה פרוטסטנטית ורודולף, אמנם אדיש לכך, נטה דווקא לקתוליות בהשפעת גינוני הכוח והטקסיות הכנסייתית. הוריה של מריה, אדית ופריץ אנדריאה, נישאו בשנת 1902 ולשניהם היו

⁹ 'Deutsche Flieger im Dienste der Archäologie', *Luftwelt* 2 (12), 1935, S. 487-489.

¹⁰ אבנר רבן, לחקר הנמל ההירודיאני בקיסריה, **קרוזים** 18, ספטמבר 1981, עמ' 30-35; ישראל לוין, לתולדות חקירתה של קיסריה, שם, עמ' 64-68.

שורשים יהודיים. אדית התנצרה והייתה לפרוטסטנטית ב-1911, והאבא, פריץ אנדריאה הפרוטסטנטי, היה נכד לסבתא יהודיה, פרט שהצליחו להסתירו בשנות האימה.

ב-1928 שוגר הולצהאוזן לשרת בצירות גרמניה בפראג. אז שררה הבחנה בין שגרירות במדינה גדולה וחשובה לבין משלחת או צירות במדינה פחות חשובה. עד 1934 שרת הולצהאוזן כמזכיר ראשון וממלא מקומו של השגריר בהעדרו. שני בנים היו להם הנס, הבכור שנולד ב-1927 ונקרא בשמו של הדוד שנהרג על אדמת צרפת. אחיו וולטר, נולד ב-1929 בפראג ונקרא על שמו של ואלתר רתנאו, דודה של מריה, בשינוי קל: Walter במקום Walther. מריה ושני הבנים הוטבלו בפראג, יישרו קו עם רודולף הקתולי, וזכו לברכת האפיפיור פיוס ה-12 במברק מרומא. חייהם נראו מבטיחים. ב-1931 הם רכשו שני בתי קיץ, בית בפברבי זלצבורג ובית בבוואריה, בוואגינג על שפת האגם (Waging am See), בקרבת הגבול עם אוסטריה.

רודולף ומריה בקרלסבאד, 1929

בשנת 1933, עם עלותו של היטלר לשלטון, התהפך עליהם עולמם. ב-7 באפריל התפרסם החוק המדיח מהשירות הציבורי עובדים ממוצא יהודי וב-6 בספטמבר 1934 הודח הולצהאוזן מן השירות בשגרירות בפראג והוכתם כ"בלתי נסבל" בשל מוצאה היהודי של רעייתו.

פראג

רודולף הולצהאוזן הוצב בפראג בתקופה קריטית. בתום מלחמת-העולם והתמוטטותה של האימפריה האוסטרו-הונגרית, היו צ'כיה וסלובקיה למדינה באדמות הכתר האוסטרו-הונגרי בוהמיה ומורביה, ובשטח מצומצם של גרמניה והונגריה. 13.6 מיליון תושבים חיו בצ'כוסלובקיה ב-1930, צ'כים וסלובקים ומיעוטים רבים, מהם 28% גרמנים. גבולות המדינה נקבעו ב-1919, ואושרו בהסכמי ורסאיי ביוני אותה שנה. האוכלוסייה הגרמנית, בעלת זכויות היתר באימפריה, הייתה למיעוט במדינה החדשה בהנהגת הנשיא ד"ר תומס מסאריק. הגרמנים בחבל בוהמיה, הנושק לגבול האוסטרי, חתרו נגד הממשלה המרכזית בפראג ותבעו להצטרף לאוסטריה. בחבל הסודטי ההררי, הנושק בגרמניה, התארגנו מפלגות שהיו מוכנות לשתף פעולה עם הממשל המרכזי

בפראג בתקווה לקבל אוטונומיה. רק מפלגה אחת, חזית העורף הגרמנית הלאומנית, התנגדה. כאשר פעילותם של הגרמנים-האוסטרים נאסרה, באוקטובר 1933, הם עשו יד אחת עם החזית הגרמנית וכמה ממנהיגיהם נאלצו להימלט לגרמניה. מברלין הורו לצירות גרמניה בפראג לתמוך במשפחותיהם ולגבות את התנועה החתרנית באמצעות הרדיו, העיתונות, העדפת הבילויים באזורי הגבול ונסיעות לגרמניה, הקמת לשכות מסחר והקמת נציגות סודטית בברלין.

גרמניה וחבלי הסודטים (1938-1945) (ויקיפדיה)

המשימה הוטלה על רודולף הולצהאוזן, השני בהיררכיה בצירות הגרמנית בפראג. בתפקידו הדיפלומטי הוא היה לאיש הביניים שאמור לקיים את הקשר בין הפלגים הגרמניים שהיו נכונים לפשרה וביקשו אוטונומיה לבין הממשל המרכזי בפראג. הוא היה גם לאיש ביניים בין הנאצים בברלין לחתרנים הלאומנים בסודטים. שיתוף הפעולה עימם היה כרוך בהתכתבות בין אוקטובר 1933 למרץ 1934, התכתבות בעלת משמעות לעתידו של הולצהאוזן. עוד במאי 1933 נדרש השגריר הגרמני בפראג, ד"ר וולטר קוך (Koch), לדווח לברלין על מעמד היהודים בציכוסלובקיה. במסמך שנערך על ידי ממלא מקומו, הולצהאוזן, נאמר שמעמד היהודים טוב, הם ממלאים משרות בכירות בממשלה ובפרלמנט, באוניברסיטאות ובבתי-ספר, והם חברי מועדונים חברתיים ומקצועיים. הדיווח הכעיס את בכיר הסגל הקונסולרי בשגרירות, שהצטרף באותו חודש למפלגה הנאצית. דווקא העורך הראשי של Der Tag, עיתון הפלג הגרמני בחבל הסודטים, ביקש לבוא לעזרתו של הולצהאוזן ב-24 במרץ 1934, לפני שהודח מהשירות. הוא סיפר שלמען הזהירות הם אפילו השתמשו בקוד, שבו H יוחס כביכול לאשה בשם Herta, כאשר הכוונה הייתה להולצהאוזן. אבל זהירותו הדיפלומטית לא עמדה לו. סגל השגרירות היה ער למתרחש, והמשפחה, שחשה עד אז יציבות במעמדה, לא השכילה להיחלץ מהמלכודת שנטמנה לה, או שמא הבינה שהיא בנתיב ללא מוצא. הולצהאוזן נתקל בהתנגדות בכל מהלכיו, מצד הקהילה הגרמנית המיליטנטית בחבל הסודטים ובחתרנות פנימית בתוך בית השגרירות. בעקבות החוק הנאצי "ארגון מחדש" של השירות הציבורי, זמם הקונסול לסלק את הולצהאוזן מהשגרירות, ולבוא במקומו בתואנה שאשתו, מריה, אינה ארית.

בדצמבר 1933, שלא כמנהגו, הקונסול, העמית, הפתיע את מריה בזר פרחים ענק ובמתנת תיאטרון בובות לשני הבנים לרגל חג המולד. המחווה המפתיעה הדליקה נורת הזהרה אצל רודולף הולצהאוזן, מחשש להעמדת פנים וגנבת דעת. אף שהעמית נהג בהם בכבוד, ומדי פעם ביקר בדירתם, גונב לאוזנם שמכתבי הכפשה שוגרו לברלין ביוזמתו, ולא באמצעות דואר השגרירות. רודולף קרא את המכתבים האלה רק במאי 1934, בבואו לברלין בפקודה. בברלין הוא למד שעמיתו דאג שאנשיו יכפישו גם את השגריר קוך, שמאחורי גבו כונה "מגן כול היהודים" (Protector aller Juden), אולי בשל הדיוח על מעמדם בצ'כוסלובקיה, ואולי בשל נוכחותם של מריה ורודולף בשגרירות. כן, הוא דאג שיכפישו את הולצהאוזן הנשוי ל"יהודיה שלמה" (Vollblutjüdin) המשפיעה על החלטותיו.

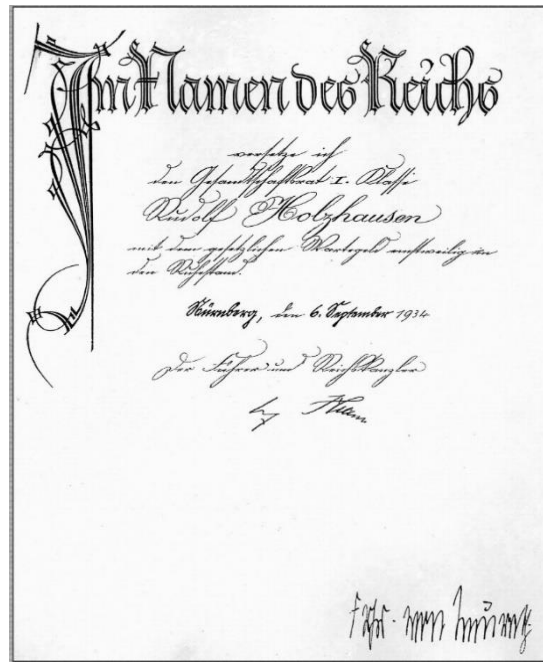
ב-12 בינואר 1934 הפתיע הקונסול הנאצי את אחד ממנהיגי הגרמנים בחבל הסודטים, ובישר על סילוקו הקרב של הולצהאוזן. דווקא זה ביקש למנוע את גרושו של האיש הישר וההגון במגעיו עימם, שהיה נתון במכבש לחצים, הן מצד מנהיגי הסודטים והן בתוך השגרירות עצמה. אבל מאכלת ההכפשה כבר הונחתה. הולצהאוזן החל לנהל יומן על מהלכיו של הקונסול, והצטייד בהעתקי מסמכים רבים כדי להתמודד בעזרתם על מעמדו בבוא הזמן. אך הוא לא ניצל אותם, והם נשארו כ"שלד" בתיק השמור ברשותו. ב-27 בפברואר 1934 כתב רודולף ביומנו, שהוא ומריה החליטו להבליג ולהסתגר, כי האלטרנטיבה הייתה לעמוד פנים אל פנים אל מול הגסטאפו. הוא נמנע מלהתנגש בקונסול החתרן, גם לא בשגריר שפחד להפעיל סמכות בממלכתו.

בשם הרייך

ב-1932 התמנה פריהר קונסטנטין פון נויראט לתפקיד שר החוץ. פון נויראט שרת בשגרירות גרמניה בטורקיה במלחמת-העולם הראשונה, סייע בנושאים יהודיים והגן על המשרד הארץ-ישראלי ביפו מפני רדיפות הטורקים. הוא היה אורח על שולחנם של רתנאו, הכיר את מריה ואת הוריה, ובעשור להירצחו של הדוד ואלתר, כתב אליה בחמימות שרתנאו נתן את חייו למען המולדת. עתה, במצב החדש פון נויראט סרב להענות לשדלנות של מוקירי משפחת רתנאו בעבור הולצהאוזן, אף שלא היה עדיין חבר במפלגה הנאצית, אליה הצטרף רק ב-1937. בתפקידו החדש הורה פון נויראט להולצהאוזן, ב-20 בינואר 1934, להתייצב בברלין ולהוכיח את מוצאה הארי של מריה, אז צעירה בת 31.

הולצהאוזן ביקש פעמיים ב-1933 לעבור מפראג לאחר חמש שנות שירות בה, ולא נענה. אבל החתרנות נגדו הוליכה את ראש הסגל במשרד החוץ, ב-28 בפברואר 1934, לזמנו להתייצב בברלין לפרישה מהשירות. השגריר בפראג דיווח על כך לשר החוץ פון נויראט, וב-4 במרץ, כאשר שטח הולצהאוזן את טענותיו בפני השגריר, מצא לפניו עמית חסר אוניס. גם מכתבי התמיכה בחודש מרץ של מנהיגים גרמנים מתונים בחבל הסודטים, המשבחים את שיתוף הפעולה עמו, היו ללא הועיל. ב-9 באפריל קיבל הולצהאוזן מתנת פרדה מסגל השגרירות בכל דרגיו, וברשימת המשתתפים במתנה מצא גם את שמם של אלה שהתנכלו לו, להדיחו.

באופן רשמי הועבר הולצהאוזן זמנית משירות החוץ, היינו בגמלה חלקית, בצוו שנחתם בכנס המפלגה הנאצית בנירנברג ב-6 בספטמבר 1934. מסמך השחרור מהשירות הוענק לו בחתימת אדולף היטלר, ובשוליה שורבטה חתימת-קיום של שר החוץ פון נויראט, מכרם המשותף.

בשם הרייך

אני מעביר
את המזכיר הראשון בשגרירות
רודולף הולצהאוזן
לגמלאות
במעמד חלקי

נירנברג, 6 בספטמבר 1934

הפיהרר והקנצלר
אדולף היטלר

פריהר פון נויראט

שר החוץ פון נויראט סרב לראות את הולצהאוזן ולקבל שתדלנים מתושבי הסודטים ומוותיקי מלחמת-העולם הראשונה, שביקשו לדבר על לבו כדי למנוע את שילוחו. המשפחה שחייתה עד אז ברמת חיים גבוהה בזכות נכסיה, מעמדה ומנעמי הסגל הדיפלומטי, איבדה את כל שהיה לה. אנשים הפנו אליהם עורף, הולצהאוזן נודה מחוגיו הדיפלומטיים והחברתיים, כמו מאחות "חיל טאוטוניה" של בוגרי אוניברסיטת מרבורג בה למד בצעירותו. למרבה הגיחוך הוא חשב להוכיח נאמנות והצטרף לקורס בן שלושה חודשים כצוער בבית ספר לטיס בסתיו 1934.

באפריל 1935 התדפק על דלת ביתם של מריה ורודולף במינכן אחד מעובדי השגרירות בפראג בדרכו להצבה בקופנהגן. ערב קודם נפרדו ממנו עמיתיו בפראג ותבעו שבדרכו יעצור במינכן לבקר

את משפחת הולצהאוזן. הפגישה לא תואמה והאורח נאלץ להמתין כשעתיים, כדי לספר להם שעמיתיהם לשעבר מצאו הזדמנות להיפרע מהקונסול החתרן שהתרברב על מעשיו בגלוי. הוא הוקע גם על-ידי המושבה הדיפלומטית בפראג, על-ידי השוודים, השווייצרים, הדנים והאנגלים, ואז ניסה החתרן להפוך את עורו ולספר כיצד השתדל לבוא לעזרתה של המשפחה. רודולף הגיב במכתב תודה אבירי לשגריר קוך, ומריה כתבה לאשת השגריר שהינה מצטערת על שאין הן יכולות לדבר על דברים הראויים לשתיקה, והיא מנסה להשתקם באווירה טובה כדי לבנות את חייהם מחדש.

1934

בפגישה במינכן עם מריה, ב-1980, כאשר תארתי בפניה את התרשמותי מכושר הכתיבה של בעלה רודולף, כפי שמצאתי בחיבורו שהופקד בארכיון הציוני בירושלים, היא שללה את האפשרות שהמאמר נכתב ב-1958 ורמזה על פרק אחר בחיים. היא אמנם הסיטה את תשומת הלב אל בנם וולטר, שירש מאביו את כושר הכתיבה, אך מריה התכוונה לפרק הקודר שלאחר הדחתו ב-1934, בו הולצהאוזן שקע אז בכתיבה בין כותלי ארכיון המלחמה הבווארי במינכן. כך מעידה רשימת מאמריו שרובם נכתבו בין 1935 ל-1937. והוא לא התגדר בזיכרונותיו שלו. הוא ערך לפרסום גם את אלה של לויט' הנס-יואכים זיידל, עמיתו לטייסת 303, שיוזמת הכתיבה שלו דעכה¹¹ לאחר כתיבת עבודת דוקטור על כלכלת ארץ-ישראל.¹² עליית הנאציזם ערעה את נפשו. שניהם לא היו יהודים, שנשאו ב-1926 לנשים ממוצא יהודי. בזכותן הם מצאו שיש קשר גניאולוגי בין משפחותיהם, רתנאו וזיידל, דרך משפחתו של הצייר היהודי מקס ליברמן, בן דודה של מתילדה רתנאו.¹³ במלחמת-העולם השנייה העניקו הנס ואסתר-מריה זיידל מחסה לשתי אחיות ממוצא יהודי, וב-1982 ניטע עץ לכבודם ב"יד ושם" בירושלים והוענק להם אות חסידי אומות העולם.

בדל יהדות

"חוקי נירנברג" נחקקו בספטמבר 1935 כדי לשלול זכויות אזרח ממי שאיננו ממוצא ארי. בעקבות החוקים שכוונו נגד היהודים, הוחזרה מריה בעל כורחה למקורותיה, שעה שהייתה מקבלת מכתבים שנשאו את השם "שרה" הולצהאוזן. היא אמנם הייתה "מוגנת" לפי חוקי הגזע בזכות בעלה שנישא רק ל-50 אחוזים יהודיה; אפשר היה לפגוע בה, אך לא לגרשה. אלה היו ימים שביתר שאת נבחנו אנשים לפי בדל יהדותם בסרגל אחוזי היהדות של הגסטאפו. המשפחה התקיימה מפנסיה חלקית טרם שנושלה גם ממנה, ומתמיכה שקיבלה מריה ממשפחתה האמידה, כל עוד זה היה אפשרי. המשפחה שרדה בזכות שתי אחיות, קתי אחותו של פריץ ולורה אחותו של רודולף, קתי – לענין היהדות, לורה – לענין הכלכלי.

11 ראו: *Luftwelt* 2, 1935, pp. 370, 404, 446; *Luftwelt* 3, 1936, pp. 30, 57; *Over the Front* 29 (2), 2014, pp. 148-167.

12 Hans-Joachim Seidel, *Der britische Mandatstaat Palestina im Rahmen der Weltwirtschaft*, Berlin und Leipzig, 1926.

13 Michael C. Seidel (ed), *The Wolfenstein Story*, 2008, (unpublished) מיכאל זיידל אל דיטר גרושל ודב גביש, 2.7.2011.

במשפחה הסתירו את דבר הסבתא היהודיה של פריץ אנדריאה הפרוטסטנטי, אביה של מריה, לבל יעלו אחוזי יהדותה של מריה לכדי 62.5 אחוזים. אילו בגסטאפו היה נחשף השקר שרקמה אחותו של פריץ, קתי אמדן (Kathy Emden), אזי אני ואחי, כך כתב אלי וולטר בנובמבר 1998, היינו 25 אחוז ועוד 6.25 אחוז ומגיעים ל-31.25 אחוז יהודים. קתי אמדן הצהירה בפני הגסטאפו שהאמא שלהם הייתה ילדה לא חוקית של לורד אנגלי שחיזר אחריה ושיגר אליה מכתבי אהבה בצעירותה. למזלה היא, האמא שמרה על המכתבים האלה ובזכותם קתי הערימה בהצלחה על הגסטאפו.

מבחינה כלכלית המשפחה ניצלה בזכות לורה, אחותו של רודולף. היא הצליחה להערים על השלטונות בחסות המכון שהקימה בהאלה ב-1927. היא הייתה לגיבורת המשפחה, ומריה, ולאחר מכן וולטר, הזכירו אותה בהערכה מבלי לספר את סיפורה. מקורות במשפחה אמרו שהקשר עם לורה דעך לאחר פיטוריו של רודולף, כי לא כולם ידעו מה התרחש באמת, או שהעמידו פנים. לפי מקורות אחרים בין 1933 ל-1938 המכון שימש כסות לתמיכתה במשפחה הפגועה במסווה פרו-נאצי לחילופי נשים סטודנטיות עם ארגונים פרו-נאציים באנגליה. מריה סרבה לומר לי זאת במפורש, ככל הנראה כדי לא לערער את מעמדה של לורה לאחר המלחמה, שהמשיכה לפעול ברשת האוניברסיטאית הבינלאומית של נשים אקדמאיות. כאשר לורה מתה ב-1970 בעלה המשיך לתמוך במריה.

ההורים, כך כתב אלי וולטר, היו נתונים להשפלה חוזרת ונשנית. הם נהגו לדון בבעיותיהם בצרפתית, כדי למנוע מהילדים להבין את מצבם. את רוב זיכרונותיהם ייחסו הילדים בבגרותם לגיל 9 או 10. באותו שלב, בגיל 9 או 10, סיפר וולטר, ההורים גילו לילדים לראשונה את שורשיהם המשפחתיים: "אני עדיין זוכר אותם יושבים בחדר האורחים, בברלין, ומספרים לי דבר שלא עשה עלי אז כול רושם. הן, נאמר לי שד"ר גבלס, שר התעמולה רב-הכוח, היה חיגר וצולע. אז מי הוא שיחליט עלינו?". והילדים סבלו, סבלו בבית וסבלו מחוץ לבית. הילדים, שהוגדרו כ-25 אחוז יהודים, סבלו השפלות שהשאירו צלקות בנפשם. היה עליהם להתגייס לתנועת הנוער ההיטלראי ("היטלר יוגנד") ולמעשה לתנועת הילדים (Jungvolk), אליה היה חייב להצטרף כל ילד שמלאו לו 10 שנים. אבל הגרמנים מנעו תחילה משני האחים להצטרף. מחשש שהילדים יחשפו בשונותם, נזעק הולצהאוזן האבא, לעזרתם. חבריו הציעו שיפנה לרחמיו של היטלר. אלא שלא היה צורך בכך, מפני שבינתיים שונה החוק ואיפשר לילדים המסופקים להצטרף לפעילות הנאצית. רק כשהתגייסו לנוער ההיטלראי הועמדו הילדים בפני המציאות, כי מנעו מהם למלא תפקידי פיקוד, כיתר תלמידי בתי-הספר התיכוניים.

הנס, בשיחת טלפון מבוואריה לזלצבורג, ביקש מוולטר לספר לי, שהזעזוע הקשה ביותר בחייו ארע כאשר למד בשעורי ההיסטוריה על הרצחו של הדוד ואלתר רתנאו. היה זה כנראה בשנת 1938. ברחבי ברלין הוצגו אז בפומבי פוסטרים עם תמונותיהם של רתנאו בחברת פושעים אחרים, כמו מרקס ורוזה לוקסמבורג. זאת הייתה הפעם הראשונה שחש נבגד על-ידי הוריו, שלא סיפרו לו על כך, לא הכינו אותו מבעוד מועד והתחושה הזאת אינה מרפה ממנו גם ביום סיפורו.

זמן-מה לאחר שלמד על בדל יהדותו, נזכר וולטר, שבגימנסיה ארנדט (Arndt Gymnasium) בברלין, חבריו לכיתה כתבו על הלוח שאחד מבני כיתתם הוא יהודי. הם לא התכוונו אליו, לוולטר, אך הוא סיפר על-כך להוריו. מיד, באותו הלילה, רודולף ומריה הלכו להפגש עם הוריו של הילד, אף שלא הכירו אותם. כאילו הקימו קבוצת תמיכה נסתרת. גם המשפחה השניה הייתה בעלת רקע

דומה, אבל במקרה זה ניצל האבא, שהיה 50 אחוז יהודי, בזכות מוצאה הארי של אשתו. מאז התפתחה חברות אמיצה וארוכת שנים בין שתי המשפחות.

הפרוסי

וולטר הבן השתדל להסביר במכתב את מצוקתם הסבוכה של בני המשפחה באותה התקופה, שלו ושל אחיו, והדרמה ההרסנית שנכתבה עליהם. האבא נקלע לחוסר ביטחון, לדיכאון ושפל נפשי, ובבית שררו אווירה עכורה ומריבות פנים-משפחתיות שהשפיעו על שלמות המשפחה. כילדים הם לא הבינו על מה ולמה המהומה בבית והמצב הטביע את חותמו עליו ועל אחיו. רודולף, האבא, איבד משלוותו והיה לאיש מר וקשה, "פרוסי" פינתה אותו נכדתו, קורנליה, שלימים ביקרה בארץ. בכול אשר פנה הוא היה במאבק, וגם מריה לא מצאה תמיכה נפשית שביקשה לקבל בכניסה המקומית. החיים לא הקלו על רודולף כנשוי לאשה ממוצא יהודי, שהיה עליו לגונן עליה ועל הילדים לפני מלחמת-העולם ובמהלכה. אף נפלה עליו תזכורת לימיו בשירות כיועץ זוטרי בווינה ב-1920, שם הוא, כרווק, התיידד עם זוג יהודים אמיד חשוך ילדים. האשה הרתה לו. עתה היא התקשרה וביקשה שיאשר שהוא אב לבנה ואב גם לילד שני שאינו שלו כדי להצילם, והוא הסכים.

באווירת המשטר הנוקשה ששרר בבית נהג רודולף להכות את שני הילדים. מדי פעם היה משתף אותם בחוויותיו מימי המלחמה בארץ-ישראל, סיפר וולטר, בילדותם הם נהגו לשחק בחיצי ברזל שהביא עימו כמזכרת מוזרה מהמלחמה. הטייסים, סיפר להם, נהגו לזרות את חיצי הברזל במחנות הערבים ובדרך של שיירות גמלים במדבר כדי לגרום לתוהו ובוהו באורחותיהם.

ב-1939, "ברגע האחרון", כהגדרתה של מריה, הוריה ואחת מאחיותיה עקרו לציריך, ושתי אחיות נשואות נשארו עם בעליהן בגרמניה. וולטר הוסיף בכתביו שהם אולצו לשלם את "קנס היהודים" של 20% מרכושם (Judeabusse), "קנס החלונות" בעקבות "ליל הבדולח", קנס הבריחה מהרייך הגרמני, אגרת הגירה, ובבואם לשוויץ הושתה עליהם גם אגרת התאזרחות. גם רודולף שקל לצאת מגרמניה. הוא חשב לעקור לדרום אפריקה ולחיות בה כחואי. הוא נסע לדרום אפריקה וביקר שם קרובים-רחוקים שנשאו את השם הולצהאוזן ואת יוצאי עיירתו אלריך. הוא התקבל ברצון, אך הם ציפו ממנו לתמיכה בהיטלר. הוא אמנם שקל להיפרד ממריה, ואף על פי כן היה חזק דיו לשוב לגרמניה, בהבנה שיהיה על המשפחה כולה לעבור יחד את תלאות הזמן.

יומן בגן

כתיבת הזיכרונות, ככול הנראה, לא סיפקה את הולצהאוזן, אולי רצה לצאת מהבדידות. באפריל 1935 נחלצו לעזרתו כמה ממנהיגי הגרמנים בחבל הסודטים וכמה מחבריו יוצאי חיל-האוויר במלחמת-העולם הראשונה. בהשתדלותם הגלוייה, בהבנה שהוא קורבן לחתרנות, ובהסכמת משרד החוץ, הוא השתלב במחלקת תורת הלחימה של חיל-האוויר הגרמני בפוטרסדם. בפגישה מקדימה הוא הציע נושאים למחקר על ציכוסלובקיה מנקודת מבטו של איש חיל-האוויר, או על הפעילות האווירית בחזית סיני וארץ-ישראל בשנים 1916-1918. לאחר כמה פגישות הוצע לו ב-20 במרץ 1936 שיעבוד על חזית ארץ-ישראל, ובאפריל השתלב ביחידה כמתנדב. מחקרו התפרסם בשני בטאונים ב-1936 ו-1937, בשם Die deutschen Fliegerstreitkräfte an der Sinai und Palästina-Front, בעקבות עבודתו כמתנדב, ב-13 באפריל 1937 בוטלה לחלוטין זכאותו לגמלה. כעבור 1916-1918.

שנתיים הועבר למפקדת חיל-האוויר בברלין בה היה ב-1939 לרפרנט בר-סמכא לחזית המזרח התיכון. אולם מעמדו לא השתפר ובתפקידו החדש הושפל שבעתיים. למרות ששרת קצין ועוטר ב"צלב-הברזל" במלחמת-העולם הראשונה, הוא לא הורשה לשרת במדים ולא הורשה לנצל את דרגתו בגלל חרפת נישואיו. במשך שנות המלחמה הוא היה היחידי ששרת במפקדתו של גרינג ללא מדים. לדברי מריה, אמנם הייתה לו גישה רשמית, במסגרת תפקידו, לעיתונות ולמקורות מידע זרים, מהם למד על גם על מחנות ההשמדה, אך לא העז לדבר על כך עם איש.

מריה לא הרחיבה בפרשת שירותו במפקדת חיל-האוויר הגרמני, גם לא בפרשת השפלתו. אבל הוסיפה וסיפרה שבמהלך שירותו נחשף מדי יום לעיתון "טיימס", עקב אחר מאורעות הימים ורשם יומן אישי בתוך לוח שנה. כדי למנוע את גילוי היומן קברו בני המשפחה את דפיו בצנצנות זכוכית בגן הבית בזלצבורג. לאחר המלחמה הוצאו דפי היומן מהמחבוא וכלתה טרחה להקלידם במכונת כתיבה. ביקשתי לראות את היומן, אך מריה נרתעה וענתה שאינו ברשותה, גם לא זכרה בוודאות אם היומן כולל את שירותו בארץ במלחמת-העולם הראשונה והשאירה זאת לבדיקה נוספת לכשתהיה בזלצבורג.

באווירה הנינוחה ששררה בשיחה במינכן בקשתי לחזור למלחמת-העולם השנייה. שאלתי איך בכל זאת שרדה את המלחמה כיהודיה לשעבר. היא ענתה באיפוק המבקש לא לחפור בפרטים וסיפרה שהיה עליה להסתיר את מוצאה מכל אחד ובוודאי משני ילדיה. בשעת הארוחה הם נהגו מדי פעם לחרף ולגדף את היהודים ועליה היה להבליג ולשתוק. היא לא סיפרה שהילדים נטרו להם על כך כול החיים והם סיפרו לי על כך בבוא הזמן.

בשנת 1940, כאשר ברלין הייתה יעד להפצצות מהאוויר, הרחיק הולצהאוזן את המשפחה מברלין לבוואריה שם החיים היו עדיין נסבלים. הם מצאו מפלט במינכן, בוואגין על האגם ובפרברי זלצבורג הרחק מתשומת-לב. שם פחת הלחץ על מריה שמצאה תמיכה בחסות המקומיים. רודולף נשאר בברלין במשרתו הצבאית והיה מגיע מדי פעם למינכן או לבתיהם באגם ובזלצבורג, בה נהג להחביא את דפי יומנו. אבל במינכן גברה דווקא מצוקתם של הילדים. הם חשו בשנאה מובנית כלפי הגרמנים מהצפון, שנאה כבושה הקיימת עד היום, לדבריהם; הם התקשו להתאקלם בחברתם, לא דיברו בניב הגרמני המקומי והילדים הבווארים הציקו וכינו אותם "חזירים פרוסיים".

המעבר מברלין לבוואריה הקל על המצוקה, אבל בפרטים מסויימים, מריה חזרה ואמרה שעליה להתנייע עם בניה. היה זה כנראה בעקבות "המתנה" שהעניק גבלס להיטלר ב-20 באפריל 1944, לפיה כל ילידי שנת 1929 נתבעו להתנדב לצבא ואיש לא היה רשאי להתחמק. הנס, הבכור, גוייס לכוח העזר ביחידת נ"מ במינכן בגיל 16, וולטר גוייס בגיל 15 לצבא. אלה היו כנראה הפרטים שמריה ביקשה שלא לחשוף בפני, כי הם עשו אז כול שביכולתם להסתיר מסביבתם את "הכתם" היהודי. וולטר סיכם את הסוגייה הזאת במכתב בו אמר שבבגרותו השלים עם רקעו ועתה אין לו כול קושי, אולי מפני שלגרמנים היום אין כול ענין בנושא, והוא מכיר שהינו 12.5% יהודי.

הנס רודולף מריה וולטר

ב- Waging am See בבוואריה, 1941

בזכות אבקת הכביסה

בתום מלחמת-העולם השנייה, ביוזמת בעלות הברית, טוהרו עמדות ההשפעה בגרמניה ובאירופה מאנשי המשטר הנאצי ומחשודים בפשעי מלחמה. הולצהאוזן עבר רהביליטציה –טיהור - ונוקה. מריה ובנה וולטר סיפרו על טיהורו, על ה"פרסילוציה" ("Persilscheine"), מונח צבאי, גרמני ותיק שהיה שגור בפי כול, לפי שמקורו בחומר הניקוי "פרסיל". גם עמיתו לטייסת, הנס זיידל ואשתו אסתר-מריה, עברו פרסילוציה.¹⁴ הם, ועתה גם מריה היו לעדים מבוקשים על ידי רבים, כדי שיעידו למענם על יחסם אליהם בתקופה החשוכה ויטוהרו גם הם.

בשנת 1946, הולצהאוזן נמנה על מאות האנשים שנקראו לשוב לשירות הממשלתי. תחילה שרת כיועץ במשרד הכלכלה הבאווארי במינכן, ייצג את בוואריה במפקדה האמריקנית בברלין, ובשנת 1948 חזר לשירות במשרד החוץ בפרנקפורט-מיין ולאחר מכן בבון. בנובמבר 1950 התמנה קונסול כללי של מערב-גרמניה בדרום אפריקה. השייט הממושך באוניה לדרום אפריקה לא נעם להם, כגרמנים, כי חשו מנוודים מחברת הנוסעים. גם בימי שירותם בשגרירות הם חשו בעוינותם של רבים, אבל הפעם היתה זו עוינותם של בני המושבה הגרמנית בפרטוריה.

בשנת 1953, לאחר שבנות הברית הרשו לגרמניה לפתוח שגרירויות, היה הולצהאוזן לשגריר גרמניה הראשון בפרטוריה. כעבור שנה, ב-1954 שבה המשפחה לגרמניה. רודולף עוטר בצלב-השירות הפדרלי ופרש לגמלאות בפעם השנייה, עשרים שנה לאחר פרישתו הכפוייה משירות החוץ ב-1934.

Michael C. Seidel, 'The Last Year of World War II', p. 18. (unpublished manuscript) 14

**השגריר רודולף ומריה הולצהאוזן בטקס פתיחת הפרלמנט
בקייפטאון, 1954**

ב-1955 נקרא רודולף בשלישית למשרד החוץ למשך כשישה חודשים, כדי למלא את מקומו של השגריר המערב-גרמני החולה בשגרירות בקהיר ד"ר גונתר פאוולקה (Günther Pawelke). הולצהאוזן נקלע לשירות בקהיר בימים של תהפוכות, בין 1953 ל-1955. גנרל נגיב הודח ונאצר השתלט על השלטון במצרים בנובמבר 1954. בעקבות השגריר הגרמני הפורש, גישש נאצר בדבר טיבה של תוכנית "אלפא" שהגו הבריטים והאמריקנים להסדר מדיני וליישוב הסכסוך בין ישראל ומצרים. מריה סיפרה, שרודולף הביע באותה עת את רצונו העז להתמנות שגרירה הראשון של מערב-גרמניה בישראל, אולם ידע שאין לכך סיכוי בשל גילו.

**רודולף הולצהאוזן (מימין) מציג את אויגן גרסטנמאייר, יו"ר הבונדסטאג
המערב-גרמני, בפני נשיא מצרים גמאל עבד אל נאצר, קהיר 1954**

בעליית הגג בזלצבורג

תמו הזיכרונות במינכן, עוד החלפנו מילים על ענייני דיומא, מריה הייתה מעורה בהם בעקבות ביקורה בירושלים. דיברנו על סיבת התנגדותנו לאש"ף; על רצח אחד-עשר ספורטאינו באולימפיאדת מינכן (5-6 בספטמבר 1972); על ראש ממשלתנו אז מנחם בגין, שלא היה לרוחה; על מעמדה של ישראל בעמים; על כמיהתה של מריה לשלום באזורנו ותקוותה שירושלים תשאר אחת, מפני שאין כמו הגרמנים היודעים את משמעותה של חלוקת המדינה וחלוקת עיר הבירה, ואין היא מאמינה שאי-פעם יוכלו הגרמנים לשוב ולהתאחד. והיא, שנפטרה ב-1990, זכתה לראות בנפילת החומה.

לקראת פרידה החלפנו רשמים משפחתיים ומריה הראתה לי בגאווה את תצלום בנה וכלתה, שליחי האו"ם באקרה בירת גאנה, הלוחצים את ידי האפיפיור שביקר שם. ואין הדבר קל-ערך, שכן כלתה היא פרוטסטנטית, ואילו היא מריה הייתה לקאתולית. זה היה רגע מתאים לומר לה שבתום שהותי בארכיון במינכן יצטרפו אלי רעייתי חיה ובתי דנה בת השבע, נחתום את ביקורי הארכיוני בטיול בהרי האלפים, ומן הסתם נחלוף בקרבת זלצבורג. ללא היסוס מריה נתנה לי את כתובתה ותארה את הדרך בה נאתר את ביתה.

לעת ערב נפרדנו בהבטחה שאביא למחרת את התצלום המוגדל של ירושלים, שהתפרסם בשנת 1979 בהוצאת "אריאל" בירושלים. עם בוקר השארתי את התצלום בתיבת הדואר בכניסה לביתה. בשיחת טלפון הודתה לי על שעמדתי בהבטחתי ועל קורת הרוח שהסבתי לה כשזכתה לקבל את התצלום, שבו בעלה הנציח את ירושלים בתאריך היסטורי ובו הונצח גם הוא.

חמישה שבועות לאחר מכן נפגשנו שנית, והפעם בזלצבורג. במועד ביקורי שרת הבן הצעיר, וולטר, מטעם האו"ם באקרה, והבכור, הנס, עבד כמהנדס אווירונאוטי במפעלי מסרשמידט בהמבורג. בשוב ההורים לגרמניה נשארו הבנים, הנס ווולטר, בדרום אפריקה ולאחר כמה שנים שבו גם הם לגרמניה. כלתה של מריה, אורסולה, גרמניה שמוצאה מריגה, שהגיעה מאקרה, ארחה אותנו בנועם ובתי, דנה, יצאה לשחק עם ניסי (Nixi) בתה המאומצת מאינדונזיה, אחת מארבעת נכדיה של מריה.

ישבנו בגן הבית, חיה ואנוכי, ושוחחנו. המתנתי שמריה תציע לי לעלות לעליית הגג לנבור במסמכים. ואמנם חיפשנו בחבילות של מסמכים ישנים אך לא העלינו דבר הקשור לארץ-ישראל. היא לא הראתה לי את 'תיק פראג', אבל ראיתי את היומן שנכתב בימי המלחמה, הוקלד במכונת כתיבה וקופץ בשבעה כרכים גדושים השמורים כרכוש המשפחה. רק העתק יחיד של היומן הופקד בארכיון המדינה בקובלנץ. די היה בהצצה כדי להיווכח שיש בו תאורים שנכתבו על ידי מי שבוודאי שרת במקום שבו התרחשו ארועים מרכזיים. בדקות שעמדו לרשותי הבנתי שהכותב לא נגע כלל בתקופת שירותו בארץ-ישראל ולא הצלחתי לברר אם היה ביומן משהו על זירת המזרח התיכון במלחמת-העולם השנייה, כמו ההפצה הגרמנית על אתרים בארץ. ביקשתי ממריה לקבל העתק של היומן ולהעבירו לארכיון, אולי ל"יד ושם". עד כאן. היא לא רצתה בכך וחששתי שמא הרחקתי לכת. כדי להיחלץ מהמבוכה היא טענה שביומן ישנם נושאים אישיים רבים, כגון שבניה חוייבו להתגייס גם הם במלחמת-העולם השנייה. הצעתי שתשמיט פרטים רגישים, אבל היא התעקשה

שעליה לקבל את הסכמתם, או מוטב שאפנה ואבקש העתק מהארכיון בקובלנץ. הייתי כנראה נרעש ממבוכת היומן ושכחתי לשאול אותה על דבר האלבום המשפחתי שהזכירה במכתבה הראשון אלי בשבתי בארכיון המלחמה הבווארי.

אינקוגניטו בירושלים

בעת שירותם בדרום-אפריקה עשתה מריה ניסיונות דיפלומטיים להתקרב אל ציר ישראל ורעייתו. מלכתחילה הוצנעה זיקתה של משפחת הולצהאוזן לשורשיה היהודיים ולישראל, מחשש לתגובה עויינת מצדם של הישראלים. רק בעקיפין, ולא בנקל, עלה בידה של מריה לחוות הזדמנות שבה שוחחה פנים אל פנים עם אשת הציר הישראלי, לספר לה על מוצאה היהודי, ולהפיג בדרך זאת את הצינה והריחוק ששררו ביחסיהן.

שובי לארץ איתרתי בירושלים את צמח ססיל היימן, ציר ישראל בדרום אפריקה באותן השנים 1952-1955. את היימן כבר לא ניתן היה לראיין, אבל רעייתו נעתרה לבקשתי. תוך כדי שיחה עמה היא נזכרה בקבלות הפנים שערכו נשות הסגל הדיפלומטי להכרות עם אשת כל שגריר חדש בבואו. הגרמנים הגיעו ב-1951 והישראלים ב-1952. עם בואם של הישראלים לפרטוריה נמנעו הגרמנים מלבוא והישראלים התעלמו מקבלות הפנים שנערכו בשגרירות גרמניה. אבל גברת הולצהאוזן יזמה מפגש. הגברת היימן התקשתה לזכור אם מריה טלפנה אליה ושאלה אם תואיל לקבלה לשיחה, או שהפגישה התקיימה בתיווך רעיית השגריר ההולנדי. אבל הפגישה תואמה. כמה מנשות הסגל הדיפלומטי נפגשו לאירוח הולנדי ו"במקרה" הותירו את השלוש לבדן, כאשר ההולנדית יצאה ונתרו השתיים, הגרמניה והישראלית, פנים אל פנים.

מריה התוודתה בפני הישראלית וסיפרה על החשש הכבד שקינן בה לקראת מפגש ראשון, כי לא צפתה מה תהיה תגובתה. היא סיפרה לגברת היימן על מוצאה היהודי, על משפחתה ועל מצבה הקשה בתקופה שקדמה למלחמה ובמהלכה, שעה שנאלצה להסתיר את מוצאה. גברת היימן זכרה אותה כאישה חמה ונעימה. מריה לא סיפרה לה שבעלה היה בחזית ארץ-ישראל במלחמת-העולם הראשונה, כדי להימנע מלקשור אותו במעורבות צבאית גרמנית בארץ. אולי לא ידעה שבעלה סיפר כבר לשגריר היימן על שירותו בארץ כקצין בחיל-האוויר הגרמני, כפי שכתב ב-10 במרץ 1957 לד"ר ביין בארכיון. עתה הבנתי את פשר ביקורה של מריה בארץ אינקוגניטו. היא לא חיפשה מכרים, גם לא את משפחת היימן ולא רמזה על מורשת רתנאו אלא הסתפקה במה שהזדמן לה.

השארתי גם למשפחת היימן את התצלום של ירושלים מ-2 בנובמבר 1917, שבו הונצח עמיתם, ולבקשתה של הגברת היימן הבאתי לה בנפרד גם את כתובתה של מריה.

ואלתר רתנאו, הרצל, אלכס ביין ומריה הולצהאוזן

במאי 1981, כשנה לאחר הכרותי עם מריה וביקורי במינכן ובזלצבורג, נשבה בי רוח של סקרנות אחרת, מעבר לצילום-האוויר של ירושלים. שבתי לעסוק בסיפור וחזרתי לארכיון הציוני ובקשתי לראות שנית את חילופי המכתבים בין הולצהאוזן לביין. הטרידה אותי השאלה: כיצד הכול התחיל?

החיבור בין הולצהאוזן והארכיון הציוני נוצר הודות לאלכס ביין, חוקר תולדות הציונות ומאבות הארכיונאות בארץ. בשנת 1932, בעודו עובד על ספרו הביוגרפי על הרצל, שיצא לאור בשנת 1934, בשנה בה הודח הולצהאוזן, חיפש ביין את חילופי המכתבים בין הרצל לרתנאו.¹⁵ ביין ישב אז בביתו של ואלתר רתנאו בפרבר הברלינאי גרונוואלד (Grünwald), בית שהיה לאחר הרצח למוזיאון רשמי הפתוח לציבור ובו נשמר גם ארכיונו האישי של רתנאו.

בית רתנאו בפרבר גרונוולד, ברלין

בשנת 1951 חזר ביין לברלין ולאחר מכן פרסם מאמר על חילופי המכתבים בין הרצל לרתנאו בכתב העת Zion [כרך 2, 1951, עמ' 62-74]. בפתח המאמר סיפר ביין על ביקורו בברלין בשנת 1951, בשליחות האוניברסיטה העברית והחברה ההיסטורית הישראלית. גם בביקור זה הלך ביין לראות את ביתו של ואלתר רתנאו ולאכזבתו מצא שהארכיון נעלם, הבית הוזנח ואין עליו ציון היסטורי נאות של הבעלים ואחריתו.

הציון על גדר ביתו של ואלתר רתנאו

בעקבות הביקור בגרמניה התעקש ביין לאתר את ארכיונו של רתנאו, וב-1956 הושלכה חכה לקלן, אל 'משלחת הקניות' של ישראל, שקדמה לכינון היחסים הדיפלומטיים בין המדינות. לא בדקתי מי השליך את החכה או במי היא נתפסה, האם בהולצהאוזן, או ליתר דיוק במריה לבית רתנאו, אבל נוצר הקשר שהיה המפתח להתחקות שלי אחר צלם ירושלים ביום הצהרת בלפור.

לאחר שובם מהשירות הדיפלומטי, כתב הולצהאוזן לביין, ב-7 בדצמבר 1956, על הידוע לו בקשר ליומניו של רתנאו, על החשד שארכיונו הועבר למוסקבה ועל היומנים שבינתיים יצאו לאור בדפוס. ב-24 בפברואר 1957 השיב ביין להולצהאוזן והביע את משאלתו להשיג את היומנים, גם צרף למכתב את מאמרו, שנדפס ב-Zion בשנת 1951.¹⁶ ב-10 במרץ 1957 ענה הולצהאוזן לביין, במכתב שנשלח לארץ ב-26 במרץ 1957, באמצעות המשלחת בקלן. הוא הודה על המאמר וטען שכלל לא ידעו, הוא ורעייתו מריה, על ההתכתבות בין הרצל ורתנאו. יש בידם רק עותק אחד מיומניו של רתנאו בכתב-יד וכול שיש בו משקף את חיי החברה בגרמניה, ענייני המדינה ומסעו הרשמי באפריקה.

בהמשך מכתבו שטח הולצהאוזן את סיפורו הארץ-ישראלי [בתרגום חופשי]:

"יש לי ענין רב בארצך. שהיתי בה במלחמת-העולם הראשונה שנה וחצי כקצין בחיל-האוויר וככזה מעניינות אותי תולדותיה ובעיותיה של ארצך. בידי נמצא, אוסף גדול מאד של צילומים מאותה התקופה, בעיקר תצלומי-אוויר, אלה בוודאי יעניינו אותך כגנז המדינה. כמתאבן, אני מרשה לעצמי להעביר אליך שני תצלומי-אוויר מ-17 בספטמבר ומינואר 1918 של יפו, המראים את האזור שעליו הוקמה מאוחר יותר תל-אביב. גם היום אני עדיין מתעניין בארצכם ובהתחשב במאורעות האחרונים במזרח הקרוב כתבתי שני מאמרים על הצבא הגרמני בארץ-ישראל. דנתי על כך לעיתים קרובות עם השגריר היימן בפרטוריה, כאשר היה עמיתי שם בסגל הדיפלומטי. כמו כן, אני מתעניין מאד במסעי הצלב ואני מרשה לעצמי לשאול אם תוכל להעביר לי צילום של מבצר הצלבנים, אם אפשר תצלום-אוויר של קלעת אלקורין [שמה הערבי של מצודת המונפורט של אבירי המסדר הטוֹטוֹני], שהיה מקום מושבו של מסדר הצלבנים הגרמני, הנמצא צפונית-מזרחית לעכו... תמיד רציתי לבקר במבצר צלבני בהיותי בנצרת, אך משום-מה לא הגעתי, המבצר לא צולם על ידי הגרמנים כי לא ידענו על קיומו."

לפיכך, בדרום-אפריקה היה הולצהאוזן גלוי לב. הוא סיפר להיימן על שירותו בארץ במלחמת-העולם הראשונה. על המונפורט למד מקטע בעיתונות. גם גזיר העיתון הזה שמור בעיזבונו בארכיון משרד החוץ [תיק 398 NL]. את מכתבו הוא סיים בהצעה לפנות לארכיון המרכזי בפוטסדום, שהופצץ באפריל 1945 ולאחר המלחמה נותר במזרח גרמניה, בתקווה שכתביו של רתנאו אולי נשמרו שם וחתם על המכתב ב"דרישת שלום לבבית גם מאשתי." היא, ככל הנראה, מריה לבית

רתנאו, הייתה החוליה המקשרת את אלכס בין להולצהאוזן וחילופי המסרים ביניהם הופקדו בארכיון הציוני בתיקי רתנאו.

מכתבו של הולצהאוזן לביין נבלע בניירת הארכיון ובזכות העלמו התפתחו חילופי מסרים ביניהם. ב-27 במאי 1957 שלח הולצהאוזן גלויית תזכורת, מחשש שמא מכתבו לא הועבר לארץ מקלן ורמז, כפיתיון, על החומר הנוסף שברשותו. בארכיון הציוני חיפשו את המכתב ואת הצילומים ביתר תשומת-לב ומצאו אותם. ב-29 ביולי התנצל ביין בפני הולצהאוזן, אף ביקשו שישלח את יתר החומר שברשותו, גם עותק מיומנו של רתנאו. עוד התייחס ביין לענין רתנאו והוסיף שמהארכיון בפוטסדם לא זכה לתשובה, והבטיח שייפנה לפרופ' יהושע פראוור, חוקר ממלכת ירושלים והצלבנים, כדי לקבל תצלום של מצודת המונפורט.

לאחר שתי תזכורות לפראוור הובטח לביין [23.2.1958] ששני תצלומים של מצודת המונפורט נמצאים בהכנה וב-20 באפריל 1958 נשלח להולצהאוזן אחד מהם. הולצהאוזן לא חסך את תודתו ממזכירתו של פרופ' פראוור, שב-14 במאי, בגלוייה משפת אגם וואגינג בקרבת הגבול האוסטרי, על שבצעירותו לא ידע שבקרבת נצרת קיימת מצודה של מסדר צלבני גרמני. בסייפא של מכתבו מסר את שהיה ידוע מכבר, שבמינכן קיים ארכיון נגטיבים של תצלומי אוויר שצולמו על ידי הגרמנים במלחמת-העולם הראשונה בארץ וקוטלגו על ידי המזרחן הגרמני ד"ר גוסטב דלמן. פלא הדבר בעיניו שהם נשמרו למרות שכל החומר על המזרח הקרוב אבד [במלחמת-העולם השנייה]. ב-6 ביוני שלח ביין להולצהאוזן שני תצלומים נוספים של מצודת המונפורט ולאחר כעשרה ימים דיווח לו שהקטלוג של דלמן מוכר בארץ, ¹⁷ אבל אין הוא יודע אם אוסף תצלומי-האוויר ממלחמת-העולם הראשונה נמצא ברשותנו בשלמותו. זכור לו, שראה תצלומים כאלה בארכיון בפוטסדם כאשר עבד שם בשנות העשרים.

עם משלוח תצלומי מצודת המונפורט הגיע תורו של ביין להזכיר להולצהאוזן [ב-1 באוגוסט 1958] את הבטחתו לשלוח את חיבורו על מלחמת-העולם הראשונה. הולצהאוזן שלח [ב-29 בינואר 1959] את העתק חיבורו והזכיר שעדיין שמורים בידיו כ-500 תצלומים ומפות מארץ-ישראל, שיתקשה לשגרם. ב-25 בפברואר 1959 שלח עוד שני תצלומים, מאלה שהיו לו כפולים, ביין ענה לו ב-11 במרץ, ובזה תמה התכתבותם.

הידיד הטורקי

במשך השנים לא עלה בידי לעבוד על פרשת משפחת הולצהאוזן באופן סדיר. ב-1998, שמונים שנה מאז תום מלחמת-העולם הראשונה, מצאתי בניירותי את הכתובת שבה ביקרתי בקיץ 1980 בזלצבורג ושיגרתי לשם מכתב גישוש. ד"ר וולטר הולצהאוזן, ענה לי. הוא פרש בינתיים מעבודתו באו"ם בה פיתח קשרי ידידות ועבודה עם רפאל רופין ממקימי מושב מכמורת, אף ביקר בארץ. הוא ואחיו הבכור, הנס, שגר לא רחוק בבוואריה, על שפת האגם שבקרבת הגבול האוסטרי, נפגשו כדי לענות לשאלותי ולרצות אותי, וזאת הייתה להם הפעם הראשונה לדפדף באלבומים המשפחתיים.

G. Dalman, *Hundert deutsche Fliegerbilder aus Palästina*, C. Bertelsmann in 17 Gütersloh, 1925.

השניים פתחו את האלבומים שהוזכרו לראשונה בביקורי במינכן בשנת 1980 ושלפו מתוכם כמה תצלומים ששערו שיהיה לי עניין בהם. בשני מכתבים ארוכים תאר וולטר את התמונות אחת לאחת והוסיף פרטים רבים לפאזל המשפחתי. לתדהמתם, כך כתב וולטר, הם מצאו שני פריטים, שהיו בנקל תולשים ושולחים אלי, אלמלא חששו שאפגע. הם קיוו, הוא התוודה, שאעדיף להתעלם מהם. תמהתי. מדוע סיפרו לי אם הם קיוו שאתעלם? ללא היסוס בקשתי לקבל את שני הפריטים הללו. הפריט האחד הוא תמונתו של שטיינקראוס, 'נהג האווירון' ועמיתו של האבא לטיסות ולצילום האווירי של ירושלים. וולטר היסס לשלוח אלי את התמונה מפני ששטיינקראוס הגאה נראה בה הדור במדי שרד של 'פלוגות הסער' SA (= Sturmabteilung), בדרגת רס"ר (Obertruppfuehrer). הפריט השני זעזע את שניהם. באלבום הם מצאו וראו **לראשונה**, את המסמך ה"משחרר" לגמלאות את הולצהאוזן משירות החוץ בחתימתו של אדולף היטלר עצמו, ב-6 בספטמבר 1934, בגלל נישואיו לאישה לא ארית. ואילו שר החוץ, פריהר קונסטנטין פון נויראת, שנדון כפושע מלחמה במשפטי נירנברג ל-15 שנות מאסר, שרבט חתימת קיום בשוליו.

הטייס שטיינקראוס במדי פלוגות הסער, 1934

עם תלישתה של תמונתו של שטיינקראוס מהאלבום נמצאה הקדשה על גבה: "Meinem Turken... in alter Kameradschaft gewidmet" "לידידי הטורקי... מוקדש באחוות-עבר, 10 בדצמבר 1934", מלה של עידוד, כביכול, מחבר המשרת בפלוגות הסער, שלושה חודשים לאחר הדחתו של הולצהאוזן משירות החוץ. ה"ידיד הטורקי" לא חידש את הקשר עם ה"חבר" בפלוגות הבריונים שעשו לביצור שליטתו של היטלר.

בחירתה של מריה

בשנים שבהם נסחפתי בעקבותיו של רודולף הולצהאוזן, צלם ירושלים של 2 בנובמבר 1917, חשתי מדי פעם בסימן השאלה בדבר היעד שאליו אני חותר. הסימליות וסימני הדרך שנחרתו בתשליל הצילום היו מניעים חזקים מכדי להתעלם מהם לאחר המפולת האנושית במלחמת-העולם השנייה. שיתפתי ברשמי את עובדי הארכיון הציוני, הסוכנות היהודית ו"יד ושם", וסיפרתי את

סיפורי במפגשי עיון לתלמידים ולקהל מזדמן. הבאתי בפני כולם את דבר היומן. כאשר פנו אליה מ"יד ושם" בשנת 1989, ענתה מריה במכתב שבו שבה בקצרה להיסטוריה שלה ולייחוסה המשפחתי. היא נסתה להניח את דעתנו שאין ביומן דבר על גורלם של היהודים, כי הנושא היה רגיש מדי מבחינתם ואת כל הפונים אליה הפנתה אל הארכיון שאליו הועבר העיזבון. בשנת 1989 הייתה מריה בגיל 87 ובמכתבה האחרון אלי כתבה: "הדור שלי נעלם לאיטו, ואיתו הנאצים והנרדפים של התקופה האיומה ההיא".

Photo Finish

הסיפור עצמו היה נפתל דיו, ושומעיו הפצירו בי להעלותו על הכתב. אמנם התכוונתי לכך, אך לא עמדתי בניקוי השולחן. בעקבות הבקשות החוזרות ונשנות הצעתי את תמציתו באוגוסט 1999 למוסף "הארץ". ב-2001 הופנה אלי אביחי בקר, לשעבר מ"פ בגולני שנפצע במלחמת יום הכיפורים, השתקם, היה לכתב ושנים לאחר מכן היה למדריך מטיילים בברלין. כתבתו התפרסמה במוספי סוף השבוע של "הארץ" ב-4 במאי 2001 בעברית תחת הכותרת "בחירתו של רודולף" ובאנגלית בכותרת "Photo Finish",¹⁸ בסברה שפתחתי תיבת פנדורה משפחתית.

היה גם פן מביך, שכן תצלום ירושלים, העילה למסע הזה, הודפס בעיתון מסובב ימין/שמאל, מקרה של סְדָר הפכפך ומעין בבואה סמלית לגורלה של משפחת הצלם. וולטר הולצהאוזן תמה מדוע העברתי את החומר לעיתונאי. הבטחתי שיבוא יום ואכתוב את הסיפור המלא. לשאלתו עניתי, בנובמבר 2002, שביקשתי קהל קוראים המחייב סגנון כתיבה שונה מזה שלי. ואמנם גרסת הכתבה בעברית ובאנגלית עוררה הדים ועמיתי, היסטוריון התעופה הגרמנית ד"ר גרושל, ערכו מחדש לפרסום בגרמנית¹⁹ ובאנגלית בבטאוני אגודות היסטוריונים של התעופה במלחמת-העולם הראשונה.²⁰

Avihai Becker, "Rudolf's Choice", *Ha'aretz Magazine*, May 4, 2001, pp. 12-15, 23. 18

Dieter Gröschel and Dov Gavish, Rudolf Holzhausen, *Weltkriegesflieger, Diplomat und Historiker: Das Schicksal eines deutschen Offiziers im 20. Jahrhundert*, *Das Propellerblatt* 9, (Frühjar 2004), pp. 325-335. 19

Dieter Gröschel and Dov Gavish, Rudolf Holzhausen, *World War I Observer, Diplomat, and Historian: The Fate of a German Officer in the 20th Century*, *Over The Front* 26 (1), (Spring 2011), pp. 4-32. 20

▲ Above: Lt. Holzhausen as observer with *Feldfliegerabteilung 17* in the Champagne, 1916, in an Albatros C.V.6. Pilot unknown.

Rudolf Holzhausen – World War I Observer, Diplomat, and Historian The Fate of a German Officer in the 20th Century

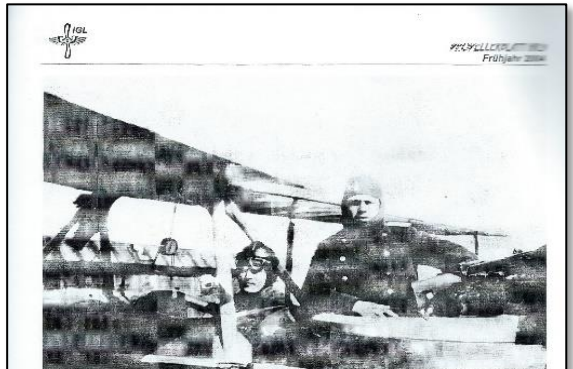
by Dieter H.M. Gröschel and Dov Gavish | Special thanks to Dr. Norbert Schwabe of Netzeret, Israel, for making the Holzhausen photos available that greatly enhance this article.

(Originally published in *Germania in Propellerblatt* No. 9, Spring 2004, translated by Dieter H.M. Gröschel)

The air photo archive of the Hebrew University in Jerusalem has among its historical photos of Palestine an aerial photograph of Jerusalem inscribed with the names of the observer and pilot, the altitude, and the date, 2 November 1917, the day of the Balfour Declaration that promised a national home in Palestine for the Jews. This photo was known to Dov Gavish, the archive's head, since 1967. When he visited the Central Zionist Archive some years later, he found other aerial photographs taken by *Fliegerabteilung 303* and inscribed with the same name, Holzhausen, as

on the Jerusalem photo. Searching the archive for any information about this German aviator he discovered a manuscript that Holzhausen had sent to the archive in 1957, together with the photographs taken in 1917/1918. Before a visit to the Historical War Archive in 1980 he wrote to Holzhausen's Munich address and received an answer from his widow; he had died in 1963. He visited Frau Holzhausen, and over the years stayed in contact with her and her sons. A report about this interesting connection between a German soldier of World War I and his family and an Israeli geographer was published in an Israeli magazine.¹ Dieter Gröschel had collected several Holzhausen publications on the war in Palestine and one day discovered Dov Gavish's interest in the same man. We decided to write this paper in order to acquaint aviation historians with the interesting and tragic story of *Leutnant Holzhausen*.

Over the Front 26 (1), (Spring 2011), pp. 4-32

Lt. Holzhausen als Beobachter der *Feldflieger-Abteilung 17* in der Champagne, 1916, in Albatros C.V.7 (Typ 1916). Flugzeugführer unbekannt.

Rudolf Holzhausen – Weltkriegsfieger, Diplomat und Historiker. Das Schicksal eines deutschen Offiziers im 20. Jahrhundert

Dieter Gröschel und Dov Gavish

Im Archiv für historische Luftaufnahmen von Palästina der Hebrew Universität gibt es ein Luftbild von Jerusalem mit den Namen des Beobachters und des Flugzeugführers, der Höhe, der Uhrzeit und dem Datum der Aufnahme, 2. November 1917, dem Tag der Balfour Erklärung, die den Juden eine nationale Heimat in Palästina verspricht. Dov Gavish, der Leiter des Archivs, kannte es seit 1967. Bei einem Besuch des Zentral-Zionistischen Archivs in Jerusalem fand er andere Luftaufnahmen von der deutschen Flieger-Abteilung 303 mit demselben Namen Holzhausen, der auch auf dem Jerusalemphoto war. Die Suche nach anderen Unterlagen über diesen Flieger ergab, dass dieser 1957 dem Archiv ein Manuskript über die deutsche Truppe im Gebiet des jetzigen Israel zugesandt hatte, ebenso die Luftbilder von 1917/1918. Vor einem Besuch des Bayerischen Kriegesarchivs 1980 schrieb Gavish einen Brief an Holzhausens Münchner Adresse und erhielt eine Antwort von seiner Witwe; der Botschafter sei schon 1963 verstorben. Er besuchte Frau Holzhausen in München und hat über die Jahre mit ihr und ihren beiden Söhnen in Kontakt gestanden. Ein Bericht über diese interessante Verbindung zwischen der Familie eines deut-

schen Soldaten des 1. Weltkriegs und einem Geographen der Hebrew University in Jerusalem wurde in einem israelischen Magazin veröffentlicht.¹ Gröschel hatte einige Veröffentlichungen von Holzhausen über den Krieg in Palästina gesammelt und hat eines Tages zufällig Dov Gavish Interesse an demselben Mann entdeckt. Wir beschloßen, gemeinsam den deutschsprachigen Fliegerhistorikern die interessante und tragische Geschichte des Leutnants Holzhausen darzustellen.

Rudolf Hermann Johannes Holzhausen wurde am 13. April 1889 in Nordhausen, Thüringen, geboren. Am 30. März 1908 bestand er die Reifeprüfung am Realgymnasium in Nordhausen. Von 1908 bis 1911 studierte er Jura an den Universitäten Marburg und Halle und nahm an Sommerkursen in Oxford teil. Er war Mitglied des Corps Teutonia Marburg, wurde aber 1933 aus politischen Gründen ausgeschlossen. Am 22. Dezember 1911 bestand er das Referendarexamen und wurde am 9. Januar 1912 in den

¹ Avnati Soker: Rudolf's Orisk. *Ha'aretz*, Meqorot, 4. Mai 2001, S. 58-60, 62 (Hebrew); *Ha'aretz* English Edition Magazine, 4 May 2001, S. 12-15, 23.

Das Propellerblatt 9, (Frühjar 2004), pp. 325-335.

שלדים בארון

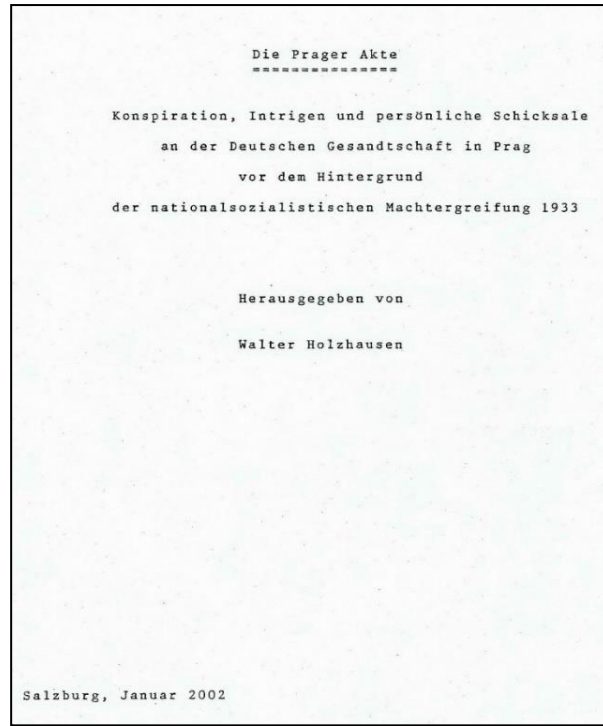
בשיחת ההיכרות בביתה במינכן גוללה מריה את סיפורה בתמצית ובאיפוק. היא לא התכוונה, ואולי לא הייתה זאת הזדמנות נאותה בעבורה לפרוס בפני את מלוא סיפורה המשפחתי. באותה פגישה סיפרה מריה שבמשפחה לא נשמרו מסמכים, ומה שנשאר במינכן נאסף אל ארכיון משרד החוץ ב-1963, עם מותו של רודולף בזלצבורג. אבל נתתי את דעתי לרמז באותה שיחה, שאולי היה עוד משהו שלא הועבר לארכיון ואוחסן בבית הקיץ מעבר לגבול, בזלצבורג.

משהתפרסמו הכתבות בעברית ובאנגלית, 'בחירתו של רודולף' ו-'Photo Finish', כתב אלי וולטר, ב-23 באוקטובר 2002, שרק למקרא הכתבה ב"הארץ", על המוצאות את הוריו, עלה בדעתו לנבור בעליית הגג בביתו, בית הוריו שבזלצבורג, והופתע. בפעם הראשונה גילה "שלד בארון", את תיק המסמכים שאינם החביאה בעליית הגג, וכך כתב:

"המסמכים מסבירים את התנהגותם של הורי לאחר 1945. היה להם מה לה סתיר על מה שארע בפראג ומעולם לא דיברו על כך, גם לא עם ילדיהם. השלד בארון אולי מסביר מדוע מלכתחילה אימי היססה לדון עמך על העבר. האמא, במותו, העבירה את כל מסמכיו למוסד רשמי. אך את התיק הזה היא שמרה בעליית הגג בזלצבורג ורק לאחרונה קראתי בו את המסמכים בפעם הראשונה."

מריה לא חשפה את המסמכים. היא החביאה אותם מאנשי משרד החוץ מעבר לגבול, והעלימה אותם מבניה ומנכדיה. היא בוודאי שערה שיורשיה ילמדו בעצמם את עברם, או שמא חששה מפני הנאצים גם אחרי 1945, כך כתב אלי וולטר. זאת הייתה הסיבה, לדעתו, מדוע היא היססה לספר לי בהרחבה על המכבש שכתש אותם בפראג. וולטר קרא לתיק שמצא "מסמכי פראג": "Die Prager Akte". הוא קרא אותם, ערך וקיווה לפרסמם, ומשלא הסתייע פרסומם ערך ושלח את העתקים אלי. כך למד גם הוא על סיבת שתיקתם של ההורים המושפלים, שמעולם לא דיברו עם ילדיהם על עברם.

כאשר הצאצאים התוודעו לקיומו של "יומן סודי", אולי מביך, כך הם חשבו, הוא נחסם גם מפניהם. ב-2011 מישהו מהם ניסה לקבלו דרכי. את הפנייה המוזרה קיבלתי מאנפילד, אנגליה, מאדם שהגדיר את עצמו "אוקולטיסט" (occultist). לא התעמקתי בהתמחותו, אם בנסתר ואם באזוטריות, אלא בקירבתו לאחת מבנותיו של וולטר, שאיננה יכולה לבקש מידע מאביה. היה זה נימוק עצוב ולא משכנע מכדי ליצור אמון וד"ר גרושל, עמיתי בארצות הברית, תבע בתוקף להתעלם ממנו.

"מסמכי פראג" ("Die Prager Akte"), בעריכת

וולטר הולצהאוזן. זלצבורג. ינואר 2002

מים טורקיים

המפנה שהתחולל ברוח הימים שלאחר מלחמת-העולם השנייה הפשיר את הסתגרותם מאונס של רודולף ומריה, וזיקתם הכבושה למקורותיהם חיפשה מוצא. היציאה לדרום אפריקה זימנה להם נציגים רשמיים מישראל כדי לפרוק את נטל המורשת המשפחתית. רודולף חשב על השירות בארץ, מריה הסתגרה במשך שבועיים עם כלתה בירושלים ב-1988, וגורל דומה זומן לוולטר, בנם.

לוולטר הולצהאוזן, איש האו"ם לפיתוח בגאנה, נקרתה ההזדמנות לתקשר עם ישראל. הוריו מצאו הזדמנות כזאת בסגל הדיפלומטי בדרום-אפריקה ובנם וולטר מצא אותה עם רפאל רופין, מומחה לדיג ושגריר ישראל ראשון בטנגניקה בשנים 1961-1963. השניים היו "בוגרי" מערכות הסיוע במדינות אפריקה. ההיכרות ביניהם פרח בארגון המזון והחקלאות של האו"ם במלאווי (Malawi) ובגאנה והמשיכה כאשר וולטר הוצב בטורקיה. שניהם עסקו במערכות חקלאיות ובהספקת פתרונות למערכות השקיה. וולטר היה גלוי לב וסיפר לרפי, בנו של ארתור רופין מאבות ההתיישבות בארץ, על מוצאות משפחתו ותהפוכות גורלה בתקופת המלחמה.

וולטר ביקר בארץ שלוש פעמים ויזם פתרון למחסור במים בארץ, בהסכמת הטורקים, בעידן שקדם למערכות ההתפלה, ובימים של שיתוף פעולה בין טורקיה וישראל. הוא הציע, בתמיכת נשיא טורקיה שהיה מהנדס מים במקצועו, להניח צינור על קרקעית הים להעברת מים חיים מטורקיה לישראל ולשכנותיה, או במיכלי מים ענקיים במימון קרן של הבנק העולמי. עלו גם רעיונות אחרים

להעברת מים, אבל הוועדה הממלכתית לחקר משבר המים בישראל דחתה את ההצעה ודבקה ברעיון ההתפלה.²¹ רפי רופין שב ופרסם את הצעתו של וולטר ולשווא.

מים טורקיה - זה הפתרון

כתגובה על "רשות המים: ישראל במשבר החריף ביותר ב-80 השנים האחרונות" מאת עמירם כהן ("הארץ", 9.7.07)

מובן שהרשות אינה מציינת, שלא האקלים ההפכפך בלבד הוא הגורם למצוקת המים, אלא גם מחרליה של רשות המים לדורותיה תרמו למשבר הנוכחי.

לפני שנים רבות הציעה ממשלת טורקיה, ביוזמת נציג האו"ם באנקרה (ידידי ד"ר ולטר הולצהאוזן מצאצאי משפחת שר החוץ היהודי של גרמניה, ולטר רטנאו, שנרצח בידי הנאצים), לספק לישראל כל כמות מים שתבקש כאמצעות צינור גמיש שיונח על קרעית הים. כן הציע, שישראל תעביר חלק מן המים לירדן ולפלשתינאים, ובכך תקדם את השלום.

במאמץ לקידום ההצעה הגיע נשיא טורקיה אז, שהיה מהנרס מים במקצועו, לישראל, וכאן נענה בחיוב עקרוני. הנשיא היה סבור כנראה שתשובתה החיובית של ישראל רצינית ודיאג לבניית סכר על אחד הנהרות

הזורמים מהרי הטאורוס לים התיכון, בגובה של כ-4,000 מטר מעל פני הים - מה שלפי החישובים יספיק להורמת המים דרך הצינור לישראל בכוח הכבידה בלבד.

אולם האינטרסנטים מתעשיית ההתפלה חשבו אחרת. הללו הטעו את שרי הממשלה בטענות שונות: אין לסמוך על הטורקים, הזרמת מים דרך צינור אינה אפשרית ולכן מדובר בר הבובלת המים במכליות, שזה יקר מהתפלה, ועוד.

כל הטענות הללו נועדו לחסל את החלופה שהציעה ממשלת טורקיה לקדם את ההתפלה ורווחיה, ואכן הצליחו בכך. ההצעה הטורקית הושכחה. אף שהיתה רצינית, זולה לאין ערוך מהתפלה, וניתנת לביצוע.

יש לרהוף למימוש ההצעה הטורקית ולהציל את ישראל משחרי ההתפלה היקרה והמוזמה.

רפאל רופין
מבמורת

בזכות הנגיב

בתום מלחמת-העולם השנייה נותרה ברלין בחלקה בידי כוחות בנות הברית, כמובלעת בשטחה של גרמניה המזרחית. כאשר הולצהאוזן הציע ב-1957 לד"ר ביין לפנות לפוטסדאם בדבר הארכיון של רתנאו הוא בוודאי שער שהארכיון הלאומי, שהיה בשטחה של גרמניה המזרחית, לא יהיה נגיש. זמן-מה לאחר מכן, באוגוסט 1961, הוקמה חומת חיץ בלבה של ברלין בין שטחי הכיבוש של בנות הברית לבין השטח שהיה בהשפעת ברית המועצות.

ב-9 בנובמבר 1989 נהרסה החומה. עם איחודה של גרמניה הועברו מוסדות השלטון ממשכנם בערי גרמניה אל הבירה, והועבר גם ארכיון משרד החוץ מקובלנץ לברלין. זאת הייתה התפתחות חיובית שזומנה לרבים וגם לנו, לחוקרים שהתעניינו בעזבונו של הולצהאוזן, ד"ר נורברט שוואקה מנצרת, ד"ר דיטר גרושל מארצות הברית ואנוכי. ב-2003 עמדתי לבקר בברלין. ד"ר גרושל פילס את דרכי לארכיון בו ביקשתי לראות את עזבונו של רודולף הולצהאוזן, ונענייתי בחיוב. בזמן הקצר שעמד לרשותי ראיתי את היקף תכולתו של העיזבון במיכלים הגדושים במאמרים, בתצלומים ובמפות. לא התעמקתי בכתובים אלא בחרתי במדגם של תצלומים שאמנם נסרקו בעבורי. ב-2009 ביקר בארכיון ד"ר נורברט שוואקה. בביקורו בארכיון בברלין עיין ד"ר שוואקה ביתר תשומת-לב

בעיזבונו של הולצהאוזן, והעתיק מאות מהתצלומים והמסמכים שבעבר הבטיח רודולף לד"ר אלכס ביין מהארכיון הציוני, חמישים שנה קודם לכן.

**חיה גביש מלמדת בהר הזיתים את קורנליה, מסימו וילדיהם
דניאל וקיארה (Chiara) על משמעות 2 בנובמבר 1917**

באותה שנה, ב-1 באוגוסט 2009, נחתו בארץ נכדתם של רודולף ומריה הולצהאוזן, אישה ושני ילדיהם. שערתי שקורנליה, בתם השלישית מארבע בנות של וולטר ואורסולה, באה לתהות על קנקני. עלינו להר הזיתים וצפינו מערבה לעבר ירושלים מהכיוון שבו צולם תצלום-האוויר ההיסטורי. אלה היו שעות של רוח טובה ומבוכה כאחד. בארוחה משותפת היא לא הסתירה את מבוכתה בדבר עיסוקי במשפחתה. הסברתי כמיטב יכולתי שנשאבתי אל מערה היסטורית שדרכים מוליכות אליה והן מרתקות יותר מהיעד. כך הוא הפך ההיסטורי של התהוות מקורות מצולמים, מפות ומסמכים מארץ-ישראל שסבה נעזר בהם בכתיבו. לא עלה על דעתי, וכלל לא הייתי מוכן לחשיפה במינכן, שנשאבתי אליה הודות לסבתה. מסימו (Massimo) בעלה הבריטי, בעל השם האיטלקי, היה נבון דיו לאפשר לה לשוחח אתי על סבה, על יחסה המסוייג אליו אותו ירשה מאביה וולטר ומדודה הנס. היא לא הכירה את הסב, גם לא הייתה לה מילה טובה עליו. לדבריה, היא גדלה בבית שבו היה קרע מוחלט בין הסב לבניו, למרות שאביה, וולטר, ניסה כל חייו לזכות באהבתו ובהערכתו. עם הזמן ולאור הממצאים וולטר התרכז, אבל אחיו הנס לא זכה. ברגע של אתנחתא נקטה קורנליה בלשון עקיפה, שנשמעה כשאלה: מדוע "נטפלתי" לסבה? עניתי: "בזכות שהנציח את שמו בנגטיב הזכוכית של הצילום ההיסטורי של ירושלים."

בזכות תמימותו של בנה סיימנו ברוח העידן החדש אליו התגלגלנו משחר הצילום האווירי הצבאי לעידן הדיגיטלי והמצלמות החכמות. בנה דניאל, אז בן ה-11, נינו של הצלם הטייס רודולף הולצהאוזן, לא שאל יותר מדי שאלות, אלא: "אמא, מה זה בכלל נגיב של צילום?"

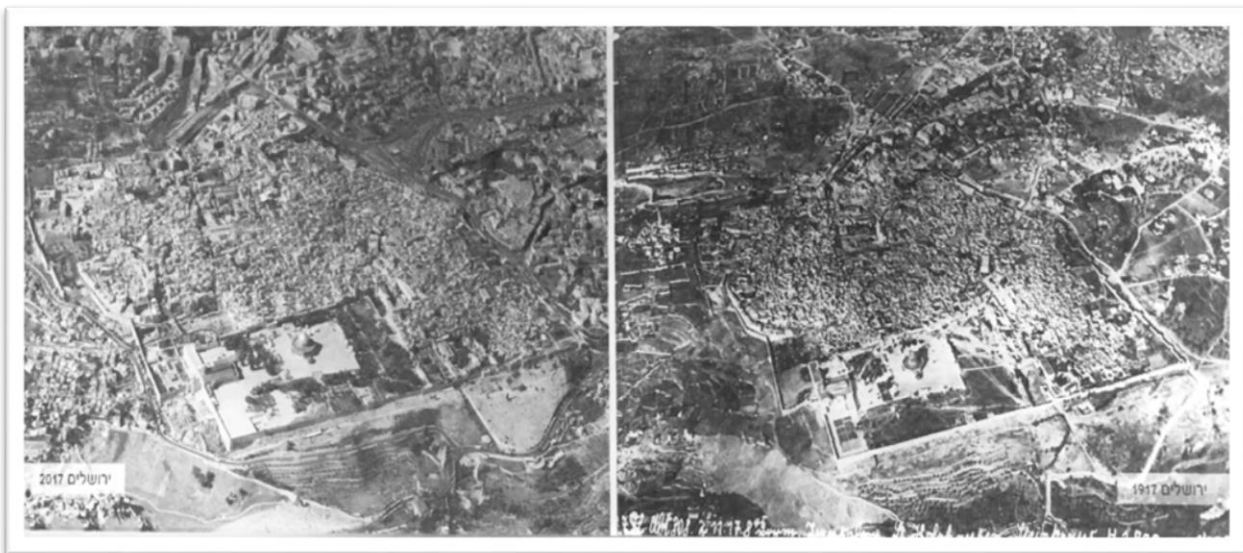
קורנליה הודתה בחום על האירוח בירושלים ועל האירוח של ד"ר שוואקה באתרים שבמרחב נצרת, וטבריה. הם עלו לדרום הגולן, סעדו באל-חמה וגם בשיחה עם שוואקה חזרה קורנליה

וסיפרה על הקרע בין הסבא לבניו ועל המחלוקת במשפחה בדבר שרידי הירושה של משפחת רתנאו, שאביה כלל לא רצה להיות מעורב בה. בעקבות הביקור, כתבה אלי קורנליה שהתבוננה מחדש בתצלום ההיסטורי של ירושלים והודתה שפקח את עיניה ועתה היא מבינה את משמעותו. ועל סבה אמרה: "חוללת שינוי משמעותי באורח המחשבה שלי עליו".

תמה השעה

אבי משה-סגל, אוצר מוזיאון חיל-האוויר, במלאת מאה שנים לצילום ירושלים ביום הצהרת בלפור ב-1917, יזם שהצילום של חיל-האוויר הגרמני ימצא משכן בקיר לשכות מפקדת חיל-האוויר הישראלי ועיריית ירושלים, צד בצד צילום עם צילום ירושלים במצלמת חיל-האוויר הישראלי.

תמה השעה שלפני הביקור אצל הרופא.

2017

1917

נספח

רשימת הפרסומים של רודולף הולצהאוזן

(בעריכת דיטר גרושל ודב גביש)

1933

Die letzten Tage von Nazareth, September 1918, *Orient Rundschau*, 15 (3/4), 1933, S. 33-34.

Von Nazareth bis Aleppo/Rückzugs-Erlebnisse September 1918, *Orient Rundschau* 5 (6), 1933, S. 57-60.

1934

Der erste deutsche Bombenflug gegen Port Said, *Luftwelt* 1 (23), 1934, S. 454-455.

1935

Fliegererinnerungen an Palästina, in: Friedrich Schmoller and Kurt von Forstner (eds), *Das Königlich-Preussische Schleswig-Holsteinsche Dragoner-Regiment Nr. 13 von seiner Gründung bis zum Ende des Weltkrieges*, Bd. 76 der Serie: Aus Deutschlands grosser Zeit.

Heldentaten deutscher Regimenter, Ehemals preussische Truppenteile, Zeulenroda, Sporn, 1935, S. 504-508.

Deutsche Flieger im Dienste der Archäologie, *Luftwelt* 2 (12), 1935, S.487-489.

1935-1936

Die deutschen Fliegerstreitkräfte an der Sinai- und Palästina-Front 1916-1918, *Luftwelt* 2 (9), 1935, S. 376-378; (10), S. 404-407; (11), S. 446-449; (12), S. 496-498; vol 3 (1), 1936, S. 30-32; (2), S. 57-59; *Orient-Rundschau* 18 (3), 1936, S. 31-33; (4), S. 38-42.

1936

Der Abwehrkampf von Rafat-Berukin, *Orient-Rundschau* 18 (1), 1936, S. 2-4.

Die beiderseitigen Stärkeverhältnisse an der Palästinafront, *Orient-Rundschau* 18 (3), 1936, S. 26-27.

Der Kampf um den Suezkanal, *Orient-Rundschau* 18 (3), 1936, S. 28-30.

Zum Heldengedenktag 1936, *Luftwelt* 3 (3), 1936, S. 94-96.

Fliegerbriefe des Leutnants Meierdirks, *Luftwelt* 3 (3), 1936, S. 111-113.

Die Mission von Stotzingen und der Beginn des Arabischen Aufstandes, *Süddeutsche Monatshefte* 33, Juni 1936, S. 560-568.

1937

“Die andere Seite” – Der Kampf um den Suezkanal, *Luftwelt* 4 (3), 1937, S. 99-102.

Die Tätigkeit der Vermessungsabteilung 27 in Palästina, *Mitteilungen des Reichsamts für Landesaufnahme* 13 (3), 1937, S. 166-175.

Die Tätigkeit der Vermessungsabteilung 27 in Palästina, *Orient-Rundschau* 19 (5), 1937, S. 52-55.

1957 ?

Die deutsch-türkischen Operationen gegen den Suez-Kanal und im Sinai-Gebiet während des Ersten Weltkrieges, *Wehrwissenschaftliche Rundschau* 1957, S.156-163.

כתבי-יד

הארכיון הציוני, ירושלים

Die deutschen Truppen im Gebiet der heutigen Staaten Israel, Jordanien und Syrien während des ersten Weltkrieges, 43 S., München 1957 (?) 21.680.

ארכיון משרד החוץ, ברלין Auswärtiges Amt, Berlin

Deutschlands fliegerische Unterstützung der Türkei im 1. Weltkrieg, 69 S., Nachlass Bd. 15, Auswärtiges Amt, Berlin. (Microfilm)

Der deutsche Anteil an den Operationen in Mesopotamien (Irak) und Persien während, des Nachlass Bd. 17, Auswärtiges Amt, Berlin. 1960ersten Weltkrieges, 53 S., München (Microfilm)

Die Dardanellenflieger 1915/1916. 57 S., München 1960, Nachlass Bd. 19, Auswärtiges Amt, Berlin. (Microfilm)

1982

Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları, *Askeri Tarih Bülteni Eki*, No. 14, August 1982.

הסיוע האווירי הגרמני במלחמת-העולם הראשונה ובדרדנלים, תרגום מגרמנית של בריגדיר פאחרי Çeliker. נספח לבטאון ההיסטוריה הצבאית 14, אנקרה, עם הקדמה באנגלית של בולנט ילמזר (Bülent Yılmaz) היסטוריון התעופה הטורקית במלחמת-העולם הראשונה.

[The German Air Support in World War I and Dardanelles Fliers, Translated from German by Retired Brigadier Fahri Çeliker; Supplement to Military History Bulletin 14 Ankara, with introduction in English by Bülent Yılmaz, Ankara].